

Assessing the status of cultural heritage tourism using hierarchical analysis Process (study case: Historical Works and Buildings of Kalat County)

Malihe Salahi¹

Barat Ali Khakpoor²

Received: 16/12/2022

Accepted: 25/4/2023

Introduction

Cultural tourism heritage with the purpose of visiting immovable tangible historical monuments –i.e. historical buildings, hillsides, sites, and fabrics- is among the most popular categories of cultural tourism that establish coherence between the old, and new physical structure and portrays the landscape of region in the best possible way by filtering various development frameworks.

The county of Kalat Nader in the Razavi Khorasan province (region 7 of the national tourism regions) has undergone gradual cultural changes over time that have consistently contributed to the advancement and development of human civilization. It also portrays a rich history and brilliant experience of the glory of traditional architecture. Despite its splendid history, this region suffers from a less than ideal management due to introduction, preservation, and restoration of immovable historical monuments. Therefore, cultural heritage tourism development in this region would not only restore its cultural-historical dimensions and bring it prosperity in this field, but it would contribute to the comprehensive development of the county from social, economic, and political dimensions through the prosperity of urban-rural activities, job creation, increased attendance and social interaction, reinforcement of intercity and provincial relations, and consolidation of the northern bounds of the country. The present study aims to evaluate the current state of cultural heritage tourism in the region seeking to take a step toward moving on from the current state, resolving the prevailing problems, and tackling the challenges ahead in this area.

Research Methodology

The present study is applied research in terms of the goal, descriptive-analytical in terms of method, and was carried out through desk research (to study the theoretical and experimental background), and field research as means of data collection.

1. Master of Urban Planning, Department of Urban Planning, Faculty of Architecture and Urban Planning, Imam Reza International University (AS), Mashhad, Iran. Ml.salahi1398@gmail.com. Orcid Code: 0000-0002-8935-9233

2. corresponding author; Associate Professor, Department of Geography, Faculty of Literature, Ferdowsi University, Mashhad, Iran, corresponding author. khakpoor@um.ac.ir. Orcid Code: 0000-0002-5217-119X

With a 10–20% excess distribution of the estimated 96 participants, questionnaires were sent to a sample of experts chosen using snowball sampling and a sample of users chosen through simple randomized sampling in order to gather data for a field survey. Research reliability was examined by surveying cultural heritage tourism experts and professors, and the changes they deemed necessary were applied to the questionnaires before distributing several questionnaires among two aforementioned populations which indicated an inconsistency coefficient smaller than 0.1 for the AHP questionnaire distributed among experts, and a Cronbach's alpha of 0.951 for the questionnaire handed out to users, thus confirming the reliability of both questionnaires.

Research Findings

An Analytic Hierarchical Process (AHP) performed in Super Decision software, ordinal Likert measurement in Excel, and integration of two sets of data obtained from users and experts were used to study the current stage of cultural heritage tourism in Kalat Nader County (relying on immovable historical monuments). For this purpose, pairwise comparisons were made between criteria and components based on Saati's nine-point scale, proposed weights were obtained by calculating the arithmetic mean of scores, and the state of each criterion was obtained by multiplying its weight by the mean score of its sub-criteria (on a Likert scale of -2 to +2) which indicated the favorable condition of only nine out of 32 criteria.

The final score of each component was determined by multiplying the mean score of its criteria by its weight. This calculation resulted in a final score for each component of -0.0685 for the county's current cultural heritage tourism situation, where the negative sign indicates unfavorable conditions. Improvement and enhancement of the components of tourism infrastructure (A2), credit and budget (E2), health and hygiene in the environment (F1), tourist support services and facilities (A1), and tourist markets (E1) were revealed as the leading priorities for users and experts in the development of cultural heritage tourism of the region.

Conclusions

Seeking to develop an accurate understanding, and contribute to the comprehensive improvement of cultural heritage tourism (immovable and tangible) in Kalat Nader County, the present study first studied various opinions, and approaches to cultural heritage and tourism notions to discover the concepts, components, and criteria they shared and collected the respective sub-criteria. The current stage of this type of tourism was studied in the region based on the opinions of users and experts, and the ranking and effect of each component in terms of getting out of the current unfavorable conditions were identified as a basis to present a favorable and ideal vision in line with the current state of the region and prepare and compile fully practical strategies, policies and projects accordingly and in line with the realization and promotion of the prioritized dimensions and components in the long-term development of cultural heritage tourism in the county.

Keywords: cultural heritage tourism, Historical Works and Buildings, analysis Hierarchical, Kalat County

References

- Aminzadeh, B.; Dadras, R. (2012). Bazafarin-e farhangmadar dar baft-e tarikhie shahr-e ghazvin ba takid bar gardeshgariy-e shahri [Culturally-oriented recreation in the historical context of Qazvin city with emphasis on urban tourism]. *Iranian Architectural Studies*, Vol. 1, No. 2: 99-108. (In Persian)
- Amiri, H.; Shakeri, V. (2006). *Dezh Khuday Afarin* [God-created castle]. Mashhad: Khizran. (In Persian)
- Ashworth, G. J.; Tunbridge, J. E. (2000). *The tourist, historic city respect and prospect of managing the heritage city (Advances in tourism research)*. England: Pergamon.
- Bamdad, M. (1965). *Asaar Taarikhi Kalat va Sarakhs* [Historical sites of Kalat and Sarakhs]. Reprint of Mahdi Bamdad oratory on Sunday, November 2, 1333 in the National Artifacts Association. Tehran: Taban. (In Persian)
- Bassoli, M.; et al. (2021). "Taarahi model-e tose'-e karafarini-ye gardeshgari-ye farhangi dar shahr-e miras-e jahan-i Yazd" [Designing a cultural tourism entrepreneurship development model in the world heritage city of Yazd]. *Tourism Social Studies*, Vol. 9, No. 18: 91-114. (In Persian)
- Coccossis, H. (2016). *Sustainable development and tourism: opportunities and threats to cultural heritage from tourism*. London: Routledge.
- Consulting Engineers Evet (1389). *Kholaseh gozaresh-e tarh-e jame'e shahr-e Kalat* [Summary the comprehensive plan report of the city of Kalat]. N.P.: Organization of Housing and Urban Planning of Khorasan Razavi (In Persian)
- Davari, R. (2017). "Ekoturism va naghsh-e an dar tose'e paydar-e nahiyeha: Mored-e motale-e shahrestan-e Kalat" [Ecotourism and its role in sustainable regional development: A case study of Kalat County]. Unpublished master's thesis. *Payam Noor University, Ferdous Center*. (In Persian)
- Dehmarde Pahlavan, M.; et al. (2022). "Barresi va tahlil-e noqoosh-e sang-negareha-ye majmu'eh-e baastaani-e Kalesir, Sirkhordu, va Mahdva; Shahrestan-e Torghabe Shandiz dar shomal-sharq-e Iran" [The examination and analysis of the rock-carvings in the ancient collection of Kalesir, Sirkhordu, and Mahdva; in Torghabe Shandiz County located in the northeast of Iran]. *Cultural-Social Studies of Khorasan*, Vol. 16, No. 4: 67- 104. (In Persian)
- Department of Agricultural Statistics and Information Khorasan Razavi (2021). *Simaye shahrestan-e Kalat dar saal 1399* [Kalat county landscape in 2020]. Deputy of Planning and Economic Affairs at the Agricultural Jihad Organization of Khorasan Razavi. (In Persian)
- Ghayor Baqbani, S. M.; et al. (2021). "Eraaye rahbordehaa-ye jazb-e gardeshgara-ye khaaraji dar shahr-e Mashhad ba estefadeh az model-e estratezhik SOAR" [Presenting strategies for attracting foreign tourists in Mashhad using the SOAR strategic model]. *Cultural - Social Studies of Khorasan*, Vol. 15, No. 3: 119-156. (In Persian)
- Ghayor Baqbani, S. M.; et al. (2022). "Ta'sir-e mosharekat-e gardeshgaraan-e mazhabi bar tajrobe-ye mandegar az tarigh-e ta'ammol-e farhangi" [The impact of the participation of religious tourists on the lasting experience through cultural

interaction]. *Cultural - Social Studies of Khorasan*, Vol. 16, No. 3: 129-158. (In Persian)

- Hosseyni, S. M.; Nasrullahzadeh, J.; Mohebbi, A. (2019). "Olgue-ye raahbordi dar edaare-ye omoor-e farhangi va gardeshgari mobtani bar tajrobeh-ye nezaam-e jomhuri-ye eslaami-ye Iran" [A strategic model in the management of cultural heritage and tourism affairs based on the experiences of the Islamic Republic of Iran]. *Strategic Defensive Studies*. Vol. 18, No. 79: 349-368. (In Persian)

- Hosseyninia, M. (2016). "Tahlili bar tasir-e makan-haye gardeshgari-e shahri dar jazb-e gardeshgaraan-e farhangi: Motale'e moredi-e shahr-e Paris)" [An analysis of the impact of urban tourist attractions on attracting cultural tourists: A case study of Paris]. *City Identity*. Vol. 11, No. 32 (Winter): 31-44. (In Persian)

- Iran statistics center (2016). "the general population and housing census in 1395". [continuous] available in: [1400/6/10] Detailed-results-of-census-2015-Shahristan <https://www.amar.org.ir/Census-general-population-and-housing/results-census>. (In Persian)

- Jalilean, M.; Akbarpour, M.; Tawakoli, J. (2022). "Shenasa'i va tahlil-e pishraneha-ye mo'aser bar tose'e san'at-e gardeshgari-ye roustaei dar Kandoleh shahrestan-e Sahneh" [Identification and analysis of effective drivers on the development of rural tourism industry in Kandoleh village, Sahneh County]. *Tourism Social Studies*, Vol. 20, No. 20: 131-156. (In Persian)

- Khwajah, R.; Behzad, R. (2019). "Barresi-ye ta'sir-e tose'e-ye gardeshgari-ye farhangi ba ta'kid bar zarfiatha-ye tarikhi (Motale'e moredi jazebehay-e Kalat Naderi)" [An investigation of the impact of cultural tourism development with an emphasis on historical capacities: A case study of Kalat Naderi attractions]. *Social Development & Welfare Planning*, Vol. 4, No. 12: 59-78. (In Persian)

- Kordikhkoshi, Atiyeh (2015). "study of tourism capabilities of behshahr county according to Historical buildings and monuments". master thesis of group Tourism Management Faculty of Tourism Sciences, Hakim Jurjani Institute of Higher Education Gorgan. (In Persian)

- Lak, A.; Gheitasi, M.; Timothy, D. (2019). "Urban regeneration through heritage tourism: cultural policies and strategic management". *Tourism and Cultural Change*, Vol. 18, No. 4: 386-403.

- Li, Y.; Hunter, C. (2015). "Community involvement for sustainable heritage tourism: a conceptual model". *Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, Vol. 5, No. 3: 248-262.

- Mahalati, S. (2011). "*Daramadi bar jahangardi*" [An introduction to tourism]. Tehran: Shahid Beheshti University Press. (In Persian)

- Montazeri, M.; Barati, N. (2014). "Barnamerizi-ye rahbordi-ye tose'e-ye Garadashgari: Rahyafti karamad baraye tahghogh-e Garadashgari -ye paydar (Motale'e moredi: Shahre Yazd)" [Strategic planning for tourism development: An effective approach towards achieving sustainable tourism: A case study of Yazd]. *Haftshahr*, Vol. 4, No. 47 and 48: 40-57. (In Persian)

- Namjo Mutlaq, Mohammad (2018). "Analysis of contextual factors affecting the destination of sports tourists Kalat Nader county on the basis three - ramifications

model". master thesis of group physical education and sport sciences, faculty of literature and humanities , imam reza international university (AS) Mashhad. (In Persian)

- Nikbin, M.; et al. (2018). "Model-e mafhoumi-e tose-e payedar-e gardeshgari-e farhangi ba ruykard-e faratarkib" [Conceptual model of sustainable cultural tourism development with a transdisciplinary approach]. *Tourism Social Studies*, No. 14: 73-102. (In Persian)

- Pazhohan, M.; Pourmoghaddam, Z. (2018). "Barnam-e rizi rahbordi-e gardeshgari-e shahri ba ruykarde bazafarini-e farhang-e mabna dar baftha-ye tarikhi: Motale'e-e moredi-e bafte-e ghadim-e shahr-e Rasht" [Strategic planning for urban tourism with a focus on the revitalization of the underlying culture in the historical fabric: A case study of the old fabric of Rasht city]. *Urban Studies*, Vol. 7, No. 27: 53-66. (In Persian)

- Pourrajbi, M.; Fouladiyan, M. (2019). "Negareh-ye zairin-e Astan-e Qods-e Razavi nesbat be mardom-e Mashhad ba ruykard-e touse'e-ye gardeshgari-e shahrhaye mazhabi" [Pilgrims' perspective towards Mashhad residents with a focus on the development of religious city tourism: A case study of the Astan-e Quds Razavi]. *Cultural-Social Studies of Khorasan*, Vol. 14, No. 3: 35-64. (In Persian)

- Poyya Moli, G. (2011). "Community based eco cultural heritage tourism for sustainable development in the asian region: A conceptual framework". *Social Ecology and Sustainable Development (IJSSED)*, Vol. 2, No. 2: 113-131.

- Naseruddin Shah Qajar (1985). *Safar dovom Khorasan* [The second trip to Khorasan]. Tehran: Kavash Publications. (In Persian)

- Rastad Borujeni, M.; et al. (2017). "Vakavee-e asarate bafthaye tarikhi bar touse'e gardeshgari-e farhangi-e Gomishan." [Exploring the effects of historical fabrics on the development of cultural tourism in Gomishan]. *Heritage and Tourism*. Vol. 2, No. 5: 87-108. (In Persian)

- Stastna, M.; et al. (2020). "Cultural tourism as a driver of rural development. Case study: Southern Moravia". *Sustainability*, Vol. 12, No. 21: 1-16.

- Salehipour, M. R.; et al. (2022). "Naghsh-e tafsir dar taamol beyn-e siyasat va miras-e farhangi dar jahat-e touse'e-ye gardeshgari-e farhangi-e Jomhuri-ye Eslami-ye Iran" [The role of interpretation in the interaction between politics and cultural heritage towards the development of cultural tourism in the Islamic Republic of Iran]. *Tourism Social Studies*, Vol. 20: 73-100. (In Persian)

مقاله علمی - پژوهشی

سنجش وضعیت گردشگری میراث فرهنگی با استفاده از فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی

(مورد مطالعه: آثار و ابنیه تاریخی شهرستان کلات)^۱

براتعلی خاکپور^۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۲/۰۵

ملیحه صلاحی^۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۹/۲۵

مشاهده مقاله منتشر شده: دوره ۱۷، شماره ۲

http://www.farhangekhorasan.ir/article_170333.html

چکیده

آثار و ابنیه تاریخی ضمن ارائه جلوه‌هایی از معماری و تمدن ایرانی-اسلامی، عرصه‌های چندگانه توسعه را تحت الشعاع قرار داده و پایداری را در مناطق به ارمغان می‌آورد. شهرستان کلات به‌عنوان تلاقی‌گاه منحصربه‌فرد تاریخ، فرهنگ و جغرافیا، مقصدی است مطلوب برای گردشگری؛ اما تعدادی از آثار تاریخی آن اعم از ابنیه، محوطه‌ها و تپه‌های تاریخی، در سایه غفلت، از نقش مؤثری که می‌توانند در رونق گردشگری و توسعه پایدار منطقه داشته باشند، به‌دور مانده و در معرض تخریب قرار گرفته‌اند؛ در نتیجه این پژوهش کاربردی با هدف سنجش وضعیت کنونی گردشگری میراث فرهنگی در شهرستان (با تأکید بر آثار و ابنیه تاریخی آن)، منطبق بر روش توصیفی-تحلیلی و به دو شیوه کتابخانه‌ای (برای شناخت پیشینه نظری و تجربی) و پیمایشی به جمع‌آوری اطلاعات پرداخته است؛ به‌گونه‌ای که از ابزار مشاهده و فیش‌برداری برای شناخت عینی محیط بهره برده شد و با توزیع تصادفی ۹۶ پرسشنامه در میان کاربران و تبدیل داده‌های کیفی به کمی جهت احصای امتیاز زیرمعیارها و نیز توزیع ۱۱ پرسشنامه به روش گلوله‌برفی در میان خبرگان و انجام تحلیل سلسله‌مراتبی ای‌اچ‌پی بر روی داده‌ها جهت احصای امتیازهای

۱. مقاله مستخرج از پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد برنامه‌ریزی شهری تحت عنوان «برنامه‌ریزی راهبردی توسعه گردشگری میراث فرهنگی (مطالعه موردی: آثار تاریخی غیرمنقول شهرستان کلات)» است.

۲. دانش‌آموخته کارشناسی‌ارشد برنامه‌ریزی شهری، گروه شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه بین‌المللی امام-رضا^(ع)، مشهد، ایران. ml.salahi1398@gmail.com

۳. دانشیار گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی، مشهد، ایران، نویسنده مسؤول.

معیارها و مؤلفه‌ها و درنهایت ضرب و ادغام وزن‌های نهایی دو دسته فوق در یکدیگر، امتیاز و اولویت نهایی مؤلفه‌ها در توسعه این گونه گردشگری در شهرستان به دست آمد؛ نتایج نظرسنجی از خبرگان و کاربران بیانگر شرایط نامطلوب این گونه گردشگری در حال حاضر منطقه است که از نظر آن‌ها تنها مؤلفه‌های تعاملات اجتماعی میان جامعه میزبان و گردشگران، مدیریتی-سازمانی و هویت تاریخی منشعب از میراث فرهنگی مطلوب است و سایر مؤلفه‌ها در وضعیتی نامطلوب به سر می‌برند؛ در این میان، سامان‌دهی و بهبود مؤلفه‌های زیرساخت‌های گردشگری (امتیاز ۰/۰۳۶-)، بودجه و اعتبار (امتیاز ۰/۰۲۱-)، بهداشت و پاکیزگی محیط (امتیاز ۰/۰۱۲-)، به‌ترتیب درجه عدم مطلوبیت، اولویت‌های مورد توجه جهت توسعه این گونه گردشگری در شهرستان هستند.

واژه‌های کلیدی: گردشگری میراث فرهنگی، آثار و ابنیه تاریخی، تحلیل سلسله‌مراتبی، شهرستان کلات.

مقدمه

در سراسر جهان و از دیرباز تاکنون، صنعت گردشگری به‌مثابه پدیده‌ای پویا و چندوجهی و به‌عنوان یکی از متنوع‌ترین، بزرگ‌ترین و سریع‌ترین بازارهای روبه‌رشد در توسعه چندجانبه جوامع و نیز برجسته‌سازی ارتباطات فرهنگی-اجتماعی ظهور کرده و مورد توجه و عنایت کشورها و مورد مطالعه علوم مختلف قرار گرفته است (Poyya Moli, 2011: 113; Lak, Gheitasi & Timothy, 2019: 387). در این زمینه، ایران به‌لحاظ برخورداری از جاذبه‌های گردشگری جزء ۱۰ کشور برتر جهان و از منظر تنوع گونه‌های گردشگری در زمره ۵ کشور برتر جهان قرار دارد (غیور باغبانی و دیگران، ۱۴۰۰: ۱۱۹). لازم به ذکر است که توسعه گردشگری در یک منطقه مستلزم تعامل مؤلفه‌های بسیاری است؛ در این میان هم‌افزایی آشکار فرهنگ و گردشگری منجر به برقراری ارتباطاتی منسجم می‌شود؛ از این‌رو می‌توان بیان داشت که فرهنگ به‌مثابه سنگ‌بنایی است در توسعه گردشگری که میراث‌های ملموس و غیرملموس را در فضا برای گردشگر فرهنگی عیان می‌کند و امکان ایجاد شکل‌گیری رفتار اجتماعی و تعاملات فرهنگی را منجر می‌شود و به‌واسطه خلق فرصت‌های شغلی

و کسب و کارهای محلی، توسعه جریان‌های اقتصادی را نیز به دنبال دارد؛ در نتیجه وجود و رونق چنین صنعت پویایی، تمام ابعاد توسعه منطقه را تحت الشعاع خود قرار می‌دهد (پژوهان و پورمقدم، ۱۳۹۷: ۵۳-۵۴ و ۶۳؛ صالحی‌پور و دیگران، ۱۴۰۱: ۷۳؛ جلیلیان، اکبریور و توکلی، ۱۴۰۱: ۱۳۱؛ Lak, Gheitasi & Timothy, 2019: 388-389).

آثار باستانی و فرهنگی شمال شرق ایران چنان بکر و غنی است که به پژوهشگران اجازه می‌دهد در زمینه علوم مختلف به مطالعه و تحقیق بپردازند و نتایج ارزشمندی را پیرامون پیشینه انسان و تمدن فرهنگی ایرانی-اسلامی احصا کنند (دهمرده پهلوان و دیگران، ۱۴۰۱: ۱۰۰)؛ در این زمینه شهرستان کلات دارای دو بخش مرکزی (دهستان‌های کبودگنبد و هزارمسجد) و زاوین (دهستان‌های پساکوه و زاوین) با مساحتی بالغ بر ۳۵۰۳ کیلومترمربع، واقع در مرزهای شرقی کشور و در استان خراسان رضوی (منطقه هفت گردشگری ایران)، به‌عنوان سرزمینی با تحولات تدریجی فرهنگ‌ها در طول تاریخ شناخته می‌شود که همواره نقش بسزایی در آفرینش، پیشرفت و توسعه جوامع انسانی ایفا کرده است (سازمان جهاد کشاورزی خراسان رضوی، اداره آمار و اطلاعات، ۱۴۰۰: ۳؛ امیری و شاکری، ۱۳۸۵: ۱۳-۱۴). گزارش سیاحان و تاریخ‌نگاران نیز گواهی است بر این ماجرا؛ مشروح بر اینکه کلات نادری در دوران اسلامی تا قاجار همچنان جایگاه خود را به‌عنوان دژی امن برای تحصن مخالفان سیاسی و نظامی مدعی قدرت در خراسان حفظ کرده که در این میان تحصن سلطان محمد خوارزم‌شاه در کلات در برابر مغولان، فرار ارغون، سردار مغولی به کلات و تبدیل این منطقه به مرکز قدرت و ثروت نادر در خراسان، از مهم‌ترین حوادث این دوران بوده است؛ بنابراین پس از حضور افشاریان و سایه‌افکندن چهره حماسی نادر بر این منطقه برای سکونت و پنهان کردن ذخایر ارزشمند وی، کلات بیش از هر دوره‌ای خصوصاً از منظر سیاسی-نظامی اعتبار یافت و نام کلات نادری به‌مراتب بیش از سایر اسامی برای آن استفاده شد که در اسناد و مدارک و کتب تاریخی این دوره مشهود است (قاجار، ۱۳۶۴: ۱۲۴، ۱۳۹؛ بامداد، ۱۳۴۴: ۱-۷)؛ در نتیجه وجود آثار ارزشمند تاریخی ثبتي و غیرثبتي برجای مانده از دوران‌های مختلف تاریخی اعم از ابنیه، محوطه‌ها و تپه‌های تاریخی در این منطقه نظیر برج‌های دیده‌بانی، دو دربند و دروازه اصلی ارغون‌شاه و نفته، سه دروازه و گذرگاه فرعی دهچه، چوب‌بست و گشته‌خانه (گشتنی)، عمارت خورشید، برج ارغون‌شاه، کتیبه نادری، تپه و بقایای معماری قصر دختر، تپه

تخت دختر، قلعه و ارگ فرود، سیستم و تأسیسات آبرسانی قره‌سو، مسجد کبودگنبد (جامع)، آب‌انبار، حمام نادری، محوطه باستانی حسن‌احمد، بند (سد) نادری، ساختمان عمارت (عمارت خشت)، آب‌انبارهای قریه خشت، آسباد خشت، آرامگاه بابارمضان، غارها یا مغاره‌های دست‌گند بابارمضان و سررود (قلعه سوراخه یا خانه‌های گبری)، حمام لایین کهنه، رباط آب‌گرم، تپه سنگانه، تپه رباط، قلعه قدیمی چهچهه، سه برج سررود، حمام قدیمی سررود؛ بقایای قلعه قره‌تیکان، محوطه قره‌تیکان، حمام پاچنار زاوین و تپه طرّقی، به غنای تاریخی- فرهنگی و باستانی شهرستان انجامیده و آن را به منطقه‌ای مهم و پرآوازه در تاریخ‌نگاری ایرانیان مبدل کرده است؛ اما علی‌رغم این اهمیت و هویت تاریخی برخاسته از میراث فرهنگی و در نتیجه پیشینه غنی و پربراری که منطقه دارد، در زمینه معرفی، حفاظت و احیای میراث فرهنگی، کوتاهی از سوی مسئولان و نارضایتی از سوی کاربران به چشم می‌خورد (که آمار آن در بخش یافته‌های تحقیق قابل ملاحظه است)؛ در نتیجه توسعه حفاظت‌محور گردشگری میراث فرهنگی در منطقه، علاوه بر احیا و رونق ابعاد فرهنگی- تاریخی، سایر ابعاد اقتصادی، اجتماعی و سیاسی را نیز به واسطه رونق‌بخشی به فعالیت‌های شهری- روستایی و اشتغال‌زایی، افزایش حضورپذیری، تحرکات و تعاملات اجتماعی، تقویت روابط بین‌شهری و استانی و تقویت و تحکیم مرز شمال شرقی کشور به دنبال دارد و از این باب منجر به توسعه همه‌جانبه شهرستان می‌شود؛ در نتیجه هدف اصلی این پژوهش سنجش وضعیت گردشگری میراث فرهنگی شهرستان کلات با تأکید بر آثار و ابنیه تاریخی آن است؛ بلکه بتواند در جهت برون‌رفت از وضعیت فعلی، رفع مشکلات حاکم و کمرنگ کردن چالش‌های پیش‌رو در این عرصه گام بردارد؛ منبعث از این هدف سؤالات تحقیق عبارت‌اند از:

۱. مؤلفه‌ها و معیارهایی که به صورت مستقیم و یا غیرمستقیم ابعاد گردشگری میراث فرهنگی شهرستان را متأثر می‌کنند، کدام‌اند؟
۲. در حال حاضر گردشگری میراث فرهنگی شهرستان در چه وضعیتی قرار دارد؟
۳. در حال حاضر هر یک از ابعاد اثرگذار، دارای چه درجه‌ای از مطلوبیت است و مهم‌ترین آن‌ها برای توسعه این گونه گردشگری در شهرستان کدام‌اند؟

مبانی نظری پژوهش

لغت گردشگری "توریسم"^۱ مشتق از واژه "تور"^۲ به معنی گشتن است و ریشه در واژه "تورنر"^۳ به معنی رفت و برگشت یا دورزدن بی مبدأ و مقصد دارد که به ترتیب از یونانی به اسپانیایی، فرانسه و در نهایت به انگلیسی راه یافته (منتظری و براتی، ۱۳۹۳: ۴۱) و به طور عام عبارت است از: «جابجایی و مسافرت با اهداف مختلفی چون: گذران اوقات فراغت، استراحت و تفریح، زیارت، آشنایی با فرهنگ‌ها، باستان‌شناسی و غیره». گردشگر نیز به فردی اطلاق می‌شود که زمانی بیش از ۲۴ ساعت را در اقامتگاهی عمومی یا خصوصی در محلی خارج از مکان اقامت دائمی خود به سر برد (منتظری و براتی، ۱۳۹۳: ۴۱؛ محلاتی، ۱۳۸۰: ۲).

فضای مناسب گردشگری، بستری است برای رشد اقتصادی منطقه و ناحیه (پوررجبی و فولادیان، ۱۳۹۹: ۳۵)؛ در این میان از جمله حوزه‌های روبه‌رشد این صنعت می‌توان به گونه گردشگری فرهنگی با هدف اصلی «گسترش افق دانش و کسب تجارب فرهنگی از طریق کشف میراث هنری یا معماری یک سرزمین در ارتباط با شیوه زندگی جوامع در یک ناحیه (مواردی چون: تاریخ، معماری و هنر، فرهنگ و سبک زندگی، مذاهب، سنت‌ها و آداب و رسوم و یا در نواحی شهری شهرهای بزرگ و تاریخی)، امکانات و تسهیلاتی چون موزه‌ها (که نشان‌دهنده تاریخ و فرهنگ شهر هستند)، تئاترها، استادایوم‌های ورزشی و غیره اشاره کرد» (غیورباغبانی و دیگران، ۱۴۰۱: ۱۵۱؛ Lak, Gheitasi & Timothy, 2019: 389)؛ از این‌رو مفهوم گردشگری فرهنگی عبارت است از: «جابجایی افراد از مکان زندگیشان به مقاصد دیگر برای مکاشفه و کسب آگاهی درباره فرهنگ حال و گذشته و لذت بردن از تجارب کیفی ناشی از تعامل با محیط فرهنگی و اصیل» (حسینی‌نیا، ۱۳۹۶: ۳۲) که گزینه‌ای است مطلوب در توسعه جوامعی با چنین جاذبه‌هایی و چنانچه ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های آن در فرایند توسعه به درستی به کار گرفته شوند، می‌توان در جهت حفاظت از میراث فرهنگی، ارتقای هویت فرهنگی - تاریخی، بهبود کیفیت زندگی و توانمندسازی جامعه محلی و نیز رضایت گردشگران گام برداشت (نیک‌بین و دیگران، ۱۳۹۸:

-
1. Tourism
 2. Tour
 3. Turns

۷۴-۷۳؛ باصولی و دیگران، ۱۴۰۰: ۹۱-۹۲) و تا حدودی سفر مجدد گردشگر به مقصد بازدید شده و توصیه مقصد به دیگران را تضمین کرد (غیور باغبانی و دیگران، ۱۴۰۱: ۱۳۲).

گونه گردشگری فرهنگی براساس منابع و اهداف به ۴ شاخه: ۱. قبل از تاریخ، میراث و باستان‌شناسی؛ ۲. قومیت‌گرایی، دانش سنتی و آموزشی؛ ۳. صنعت، تجارت و حرفه‌گرایی و ۴. سرگرمی، سلامتی، مذهبی و ورزشی دسته‌بندی می‌شود (راستاد بروجنی و دیگران، ۱۳۹۶: ۹۶).

گردشگری میراث فرهنگی با هدف بازدید از آثار تاریخی غیرمنقول، یعنی بازدید از ابنیه، تپه‌ها، محوطه‌ها و بافت‌های تاریخی که یکی از برجسته‌ترین آثار فرهنگی گواه بر تمدن، تاریخ و پیشینه افتخارآمیز سرزمین‌ها هستند، به‌عنوان یک استراتژی توسعه با کمترین ضایعات زیست‌محیطی و آسیب‌های اجتماعی برای جامعه میزبان، عاملی است برای هماهنگی، انسجام و وحدت‌بخشی میان ساختار کالبدی قدیم و جدید مناطق که چهارچوب‌های مختلف توسعه را فیلتر می‌کند و چشم‌انداز منطقه را به بهترین شکل ممکن متصور می‌شود (امین‌زاده و دادرس، ۱۳۹۱: ۹۹-۱۰۲؛ راستاد بروجنی و دیگران، ۱۳۹۶: ۹۴؛ حسینی، نصرالله‌زاده و محبی، ۱۳۹۹: ۳۵۲)؛ بنابراین یکی از مطرح‌ترین زیرشاخه‌های این صنعت است که در شاخه میراثی و باستان‌شناسی این دسته‌بندی قرار گرفته است (شکل ۱).

شکل ۱) دسته‌بندی گردشگری میراثی براساس اهداف سفر (حسینی و دیگران، ۱۳۹۹: ۳۵۲؛ راستاد بروجنی و دیگران، ۱۳۹۶: ۹۳-۹۶)

شروع تمرکز و توجه بر نقش فرهنگ و میراث در زمینه توسعه جوامع که امکانات فرهنگی به‌عنوان جاذبه‌های گردشگری و منظر بهبودیافته ظهور می‌کنند، به دهه ۱۹۷۰ میلادی بازمی‌گردد. از نمودهای گردشگری فرهنگی در ایران می‌توان به قانون نوسازی و بهسازی

بافت‌های فرهنگی - تاریخی در سال ۱۹۸۹ میلادی؛ الزام کردن وزارت مسکن و شهرسازی به تهیه طرح‌های احیای محورها یا مراکز فرهنگی - تاریخی شهرهای (اصفهان، شیراز، تبریز و کرمان) کشور در سیاست‌های برنامه پنج‌ساله؛ همکاری در حفاظت از ابنیه، بافت‌ها و محوطه‌های تاریخی - فرهنگی و ممانعت از تغییر کارکرد آن‌ها در «بند ج ماده ۱۵۶ قانون برنامه سوم» اشاره کرد؛ این‌گونه به نظر می‌رسد که گردشگری میراث فرهنگی ضمن سیر تکاملی خود به سبب علایق پیچیده و سطح تحصیلات بالاتر بازدیدکنندگان مقاصد گردشگری فرهنگی، اخیراً با استقبال گسترده‌تری روبه‌رو شده است (Lak, Gheitasi & Timothy, 2019: 389-391).

پیشینه پژوهش

اشورث و توبریج (Ashworth & Tunbridge, 2000) در پژوهش «احترام به شهر توریستی تاریخی»، توسعه گردشگری فرهنگی و تاریخی را عاملی مؤثر در حفاظت از میراث و برجسته‌سازی مکان‌های تاریخی، گسترش روابط بین‌المللی، ارتقای رفاه اجتماعی و رونق اقتصادی گردشگری عنوان داشتند. لی و هانتز (Li & Hunter, 2015) نیز در تحقیقی با عنوان «مشارکت اجتماعی برای گردشگری پایدار میراث: یک مدل مفهومی» به واکاوی چالش‌ها طبق نظریه ذی‌نفعان و دیدگاه سرمایه اجتماعی پرداختند و نتایج تحقیق بیانگر آن است که دستیابی به گردشگری پایدار توسط تمرکز سازمان‌ها بر همکاری گروه‌های ذی‌نفع، تصمیم‌گیری مشارکتی، تقسیم مسئولیت‌ها و ایجاد ساختاری نهادی و قدرتمند برای میزبانی جوامع میسر است. همچنین در پژوهشی دیگر، کوکوسیسی (Coccosis, 2016)، گردشگری را پدیده‌ای اجتماعی - اقتصادی می‌داند که بیش از هر فعالیت اقتصادی دیگری با میراث طبیعی و فرهنگی رابطه‌ای پیچیده دارد و نیازهای تفریح و اوقات فراغت جوامع را مرتفع و فرصت‌های آموزش و غنی‌سازی فرهنگی را فراهم می‌کند. از نظر وی گردشگری به در دسترس بودن و کیفیت میراث و منابع مرتبط وابسته است و در عین حال توسعه کنترل‌نشده آن، عامل تخریب میراث فرهنگی و طبیعی است که در نهایت پتانسیل گردشگری پایدار را با روند فرسایشی مواجه می‌کند. استاستنا و دیگران (Stastna, et al., 2020) نیز در پژوهش خود تحت عنوان «گردشگری فرهنگی به‌عنوان محرک توسعه روستایی (مطالعه موردی: جنوب موراویا)» با جمع‌آوری داده‌های گردشگری فرهنگی در

سه منطقه از مرزهای روستایی اتریش و اسلواکی توسط روش جغرافیایی و جامعه‌شناسی به این نتیجه رسیدند که اشکال مختلف گردشگری در این مناطق با یکدیگر تلاقی دارد و در این میان گردشگری فرهنگی به سختی می‌تواند عامل اصلی توسعه روستایی باشد؛ بلکه به‌عنوان فعالیت مکمل در حصول منافع اقتصادی اهمیت می‌یابد.

کردیخکشی (۱۳۹۴) نیز در پژوهش "بررسی قابلیت‌های گردشگری شهرستان بهشهر با توجه به ابنیه و بناهای تاریخی" توسط روش توصیفی-تحلیلی و توزیع پرسشنامه میان خبرگان، با بهره‌گیری از مدل دلفی و تحلیل ای‌اچ‌پی برای مقایسه زوجی عوامل به این نتیجه رسید که نقاط قوت و فرصت بر ضعف‌ها و تهدیدها برتری دارند؛ وی همچنین از راهبرد تهاجمی "بهبود و توسعه محصولات گردشگری با تأکید بر جاذبه‌های تاریخی-فرهنگی و طبیعی و بالابردن کیفیت منابع گردشگری و توسعه آن‌ها" به عنوان اولویت اول توسعه گردشگری منطقه یاد نموده است. در تحقیقی دیگر تحت عنوان "اکوتوریسم و نقش آن در توسعه پایدار ناحیه‌ای (مورد مطالعه: شهرستان کلات نادر)" داوری (۱۳۹۶) با استفاده از تحلیل سلسله‌مراتبی ای‌اچ‌پی به اولویت‌بندی نقاط اکوتوریستی منطقه پرداخت و توسط تکنیک سوات^۱ نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدید را از سه جنبه اقتصادی-اجتماعی، اکولوژیکی و نهادی مورد بررسی قرار داد و در نهایت راهکارهایی را در این زمینه‌ها ارائه کرد. نامجومطلق (۱۳۹۷) نیز در پژوهش "تحلیل عوامل زمینه‌ای مؤثر بر مقصد گردشگران ورزشی شهرستان کلات نادر بر اساس مدل سه‌شاخگی" توسط مدل مذکور و توزیع پرسشنامه میان گردشگران کلات و سپس تحلیل داده‌های آمار توصیفی و استنباطی در نرم‌افزار اس‌پی‌اس‌اس^۲ بدین نتیجه رسید که تغییر رویکرد در سیستم مدیریتی و ایجاد بسترهای لازم، در انتخاب مقصد گردشگری کلات مؤثر است. همچنین خواجه و بهزاد (۱۳۹۸) در تحقیقی تحت عنوان "بررسی تأثیر توسعه گردشگری فرهنگی با تأکید بر ظرفیت‌های تاریخی (مطالعه موردی: جاذبه‌های کلات نادر)" به این نتیجه رسیدند که شهر کلات نادر به‌سبب فراوانی و تعدد آثار تاریخی، فرهنگی و طبیعی، جزء مناطق مستعد و ثروتی بالقوه در توسعه پایدار

گردشگری کشور است که از طریق برنامه‌ریزی و مدیریت منسجم می‌تواند در جهت اشتغال‌زایی، محرومیت‌زدایی و تولید ثروت نقش مؤثری ایفا کند.

در تحلیل چهارچوب تجربی پس از بررسی مطالعات پیشین، همگرایی آن‌ها در ساخت مدل مفهومی به‌کارگرفته شد و واگرایی آن‌ها نیز به‌صورت اصلاح‌شده و نوآورانه مورد استفاده قرار گرفت؛ به‌گونه‌ای که تحقیق حاضر با دیدگاهی نو در پی سنجش وضعیت کنونی گردشگری میراث فرهنگی شهرستان با تکیه بر آثار و ابنیه تاریخی آن است که نمونه آن در سوابق داخلی و خارجی به‌صورت یکپارچه و به‌طور خاص برای کل شهرستان کلات یافت نشد؛ از طرفی دیگر به جهت اهمیت شناخت نیازهای اقشار مختلف استفاده‌کننده فضاهای تاریخی - فرهنگی و مشارکت‌پذیری ذی‌مدخلان به‌عنوان ارکان اصلی حصول موفقیت سازمانی در توسعه گردشگری میراث فرهنگی شهرستان، این تحقیق نقطه‌نظرات ساکنان و گردشگران (بزرگ‌ترین گروه کاربران فضا) و نیز خبرگان گردشگری را جویا می‌شود و از طریق ادغام طیف لیکرت با تحلیل AHP، وضعیت منطقه را برپایه نظرات هر دو گروه ارزیابی و اولویت‌بندی می‌کند.

روش پژوهش

پژوهش حاضر به‌لحاظ هدف کاربردی و به لحاظ ماهیت و روش توصیفی - تحلیلی است که به دو شیوه کتابخانه‌ای (برای شناخت پیشینه نظری و تجربی) و پیمایشی به جمع‌آوری اطلاعات به‌منظور سنجش و ارزیابی وضعیت حاضر گردشگری میراث فرهنگی در شهرستان کلات (با تکیه بر آثار و ابنیه تاریخی آن) می‌پردازد.

در روش پیمایشی، گردآوری اطلاعات از طریق ابزار مشاهده و فیش‌برداری کارشناسی به‌منظور شناخت عینی مؤلفه‌ها و معیارهای محیطی و نیز توزیع پرسشنامه در میان نمونه‌های انتخابی از جامعه آماری ذی‌مدخلان برنامه‌های توسعه گردشگری میراث فرهنگی منطقه بدین شرح صورت می‌گیرد: الف. در جامعه خبرگان (کارشناسان، مسئولین و مدیران سازمان‌ها) به سبب زمان‌بر و غیراقتصادی بودن جمع‌آوری اطلاعات از تمامی آن‌ها در سطح شهرستان و استان، از روش نمونه‌گیری گلوله‌برفی استفاده می‌شود؛ بدین طریق که متناسب با موضوع، اهداف و ابعاد تحقیق، افرادی برای نظرسنجی انتخاب می‌شوند و پس از انتخاب اولین فرد و تکمیل پرسشنامه، فرد

بعدی به پیشنهاد وی معرفی می‌شود؛ این جریان شبکه‌ای-زنجیره‌ای به همین شکل ادامه می‌یابد تا زمانی که تعداد نمونه‌ها کافی به نظر رسد؛ ب. در جامعه کاربران (ساکنان و گردشگران) از روش نمونه‌گیری تصادفی ساده و فرمول کوکران برای تعیین حداقل حجم قابل قبول نمونه انتخابی استفاده می‌شود و به جهت تحقق واقعی تعداد ۹۶ نمونه (با توزیع برابر، ۴۸ پرسشنامه در میان ساکنان و ۴۸ پرسشنامه در میان گردشگران)، حدود ده الی بیست درصد مازاد، پرسشنامه توزیع و تکمیل گردید. لازم به ذکر است که روایی و اعتبار پرسشنامه‌ها با نظرسنجی از اساتید دانشگاهی و مصاحبه با تعدادی از متخصصین گردشگری میراث فرهنگی سنجیده و اصلاحات لازم انجام شد و در نهایت تعدادی پرسشنامه در میان جوامع آماری مذکور توزیع شد و با اندازه‌گیری مکرر متغیرها، پایایی آن‌ها از طریق محاسبه ضریب سازگاری منطقی قضاوت‌ها در تحلیل ای‌اچ‌پی با اکتساب ضریب ناسازگاری کوچک‌تر یا مساوی ۰/۱ و نیز داده‌های جمع‌آوری شده از طریق آلفای کرونباخ برای پرسشنامه کاربران (شامل ۵۵ زیرمعیار) با نتیجه‌ای معادل ۰/۹۵۱ احصا شد که ارقام مذکور بیانگر پایایی قابل قبول آن‌هاست.

تعریف عملیاتی متغیرهای پژوهش

در جدول ۱، تعدادی از پایه‌ای‌ترین مؤلفه‌ها و معیارهایی که به صورت مستقیم و یا غیرمستقیم ابعاد گردشگری میراث فرهنگی یک منطقه را متأثر می‌سازند، همراه با زیرمعیارها (شاخصه‌های سنجش) گردآوری شده است.

جدول (۱) مدل مفهومی پژوهش

بعد	مؤلفه	معیار	زیرمعیار (شاخصه سنجش)
A. کالبدی- عملکردی	A1 تسهیلات و خدمات پشتیبان گردشگری	A11. تسهیلات اقامتی	A111. هتل‌ها، سوئیت آپارتمان‌ها، ویلاها، بوم‌گردی‌ها و غیره
		A12. خدمات پذیرایی	A121. رستوران‌ها، کافی‌شاپ‌ها و غیره
		A13. خدمات تجاری	A131. بازارها و بازارچه‌هایی برای خرید
		A14. تسهیلات جاذب اوقات فراغت	A141. مجموعه‌های تفریحی طبیعی یا انسان‌ساخت
			A142. مکان‌های فراغتی- تفریحی و فعالیت‌های ترکیبی در محل آثار و ابنیه تاریخی
			A143. المان‌های زیباشناسانه و مبلمان مناسب و استاندارد در محل آثار و ابنیه تاریخی
		A15. خدمات بانکی	A151. دسترسی مناسب به خدمات بانکی الکترونیکی (خودپردازهای بانکی، صرافی و غیره)

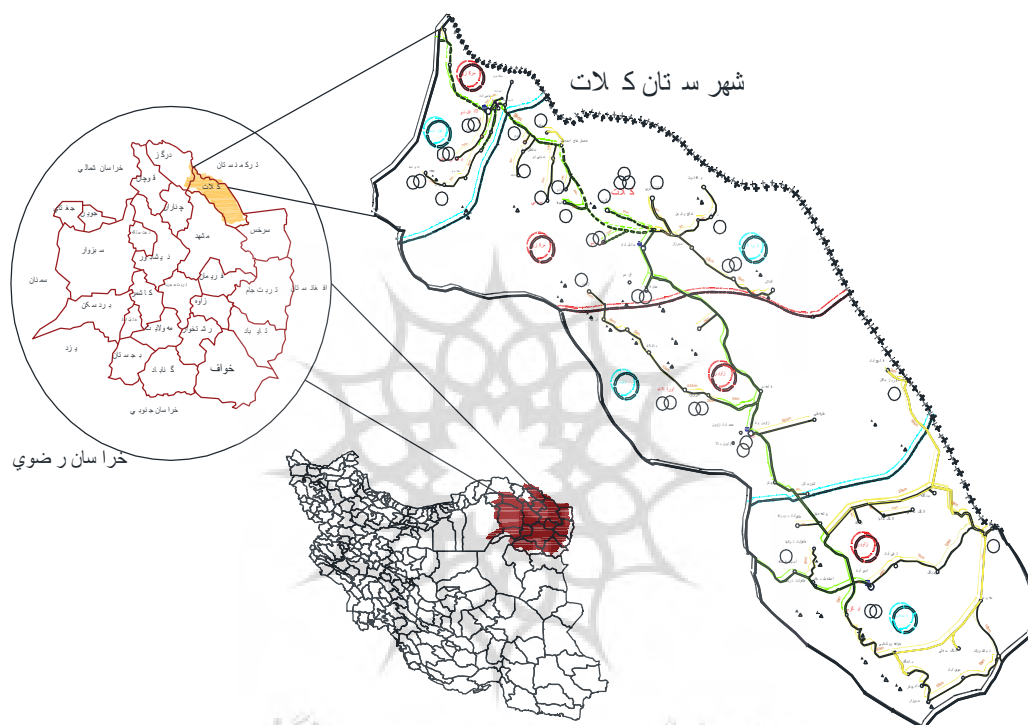
زیر معیار (شاخصه سنجش)	معیار	مؤلفه	بعد
A161. دسترسی مناسب و فوری به مراکز بهداشتی- درمانی (بیمارستان، مراکز پزشکی)	A16. خدمات پزشکی و امدادی	A2. زیرساخت‌های گردشگری	
A162. فوریت‌های پزشکی و امداد رسانی (اورژانس، هلال احمر و آتش نشانی)			
A211. دسترسی مناسب به ایستگاه‌های حمل‌ونقل عمومی و تاکسی (خط ویژه گردشگری)			
A212. علائم و تابلوهای اطلاع‌رسانی و هدایت مسیر			
A213. دسترسی مناسب به پارکینگ در محوطه آثار و ابنیه تاریخی	A21. شبکه دسترسی، حمل‌ونقل و حرکت		
A214. پیوند میان جاذبه‌های میراث فرهنگی از طریق گره‌ها و شبکه‌های گردشگری			
A215. نفوذپذیری (عرض استاندارد معبر) به فضاهای فرهنگی و آثار و ابنیه تاریخی			
A221. دسترسی سهل به منابع آب (آبخوری)	A22. شبکه آب و برق مناسب در محوطه‌های آثار و ابنیه تاریخی		
A222. روشنایی مناسب روزانه و شبانه (چراغ‌های روشنایی و نورپردازی مناسب)			
A231. مراکز اطلاع‌رسانی و راهنمای گردشگری (جاذبه‌های تاریخی، تسهیلات و امکانات)	A23. زیرساخت‌های آموزش و اطلاع‌رسانی (رسانه)		
A232. گردشگری الکترونیک- فناوری اطلاعات و ارتباطات: ارائه دورنمایی از امکانات و تسهیلات محلی، تورهای مجازی از جاذبه‌ها، نقشه‌ها، راهنما و جدول زمان‌بندی سفر			
A311. فرسودگی، خصوصیات ساختمانی (قدمت، مصالح، کیفیت و تعداد طبقات) و سازه (قدمت، جنس) ابنیه تاریخی	A31. پایداری کالبدی ابنیه تاریخی	A3. ساختار کالبدی محیط	
A321. تناسب سرانه کاربری‌های همجوار آثار	A32. نظام کاربری اراضی و بهینه‌سازی کاربری‌های پیرامون آثار و ابنیه تاریخی		
A322. ظرفیت کاربری‌های همجوار آثار			
A323. سازگاری کاربری‌های همجوار آثار			
A324. مطلوبیت کاربری‌های همجوار آثار			
A325. وابستگی کاربری‌های همجوار آثار			
A326. عدم رهاسازی و متروکه ماندن زمین در همجواری آثار واقع در محدوده‌های شهری			
B111. امنیت مردم و گردشگران در محیط آثار و ابنیه تاریخی و حفاظت و نظارت بر آثار		B11. امنیت و مدیریت محیطی	B1. مدیریتی، ساختار و تشکیلات سازمانی
B121. قوانین و آیین‌نامه‌های حمایتی دولت از گردشگری میراث فرهنگی	B12. حکومت		
B131. وجود ساختار سازمانی برای بخش گردشگری	B13. ساختار سازمانی		
B141. بررسی شاخص‌های عمده ارزیابی عملکرد منفی بخش میراث فرهنگی و بهره‌برداری مناسب از حجم عظیم آثار تاریخی	B14. پایش و ارزیابی		
B151. دانش تخصصی و اجرایی مدیران و مسئولان	B15. دانش تخصصی		
B161. توجه به اسناد فرادست در تدوین طرح‌ها و برنامه‌های گردشگری میراث فرهنگی	B16. هماهنگی و وحدت رویه		
B162. هماهنگی برنامه‌های گردشگری میراث فرهنگی منطقه با برنامه‌های کلان کشور			

بعد	مؤلفه	معیار	زیرمعیار (شاخصه سنجش)
C. فرهنگی- اجتماعی	C1. تعاملات اجتماعی میان جامعه میزبان و گردشگران	C11. رفتار جامعه محلی با گردشگران	C111. روحیه مهمان‌نوازی و برخورد دوستانه جامعه محلی با غریبه‌ها
		C12. تطابق فرهنگی	C121. تعامل و تبادل فرهنگی میان جامعه میزبان و گردشگران
		C13. نگرش جامعه میزبان به توسعه گردشگری	C131. شور و اشتیاق و مشارکت جامعه محلی در توسعه گردشگری میراث فرهنگی
D. هویتی- تاریخی	D1. هویت تاریخی منتسب از میراث فرهنگی	D11. شناسایی آثار ناشناخته و تهیه نقشه فرهنگی	D111. شناسایی آثار و ابنیه تاریخی ناشناخته و تهیه نقشه فرهنگی
		D12. احیای ارزش‌های میراث و خاطرات جمعی	D121. احیا و حفظ حرمت مکان‌های میراث فرهنگی (آثار و ابنیه تاریخی)
		E11. فعالیت‌های بازاریابی اداره میراث فرهنگی	E111. نام و نشان شهر و جاذبه‌های میراث فرهنگی (آثار و ابنیه تاریخی) آن نزد کاربران E112. نرخ حجم ورودی و عبوری گردشگران به منطقه
E. اقتصادی	E1. بازار گردشگری	E12. اشتغال‌زایی	E121. اشتغال‌زایی پایدار (در تمام فصول) بخش گردشگری میراث فرهنگی منطقه E211. بودجه‌ریزی مناسب برای پژوهش، حفاظت، مرمت، احیا و غیره
		E21. کفایت اعتبارات دولتی	E221. توجه دولت به سرمایه‌گذاری در بخش گردشگری میراث فرهنگی
		E22. سرمایه‌گذاری دولتی	E231. توجه بخش خصوصی به سرمایه‌گذاری در امور مرتبط با گردشگری میراث فرهنگی
F. زیست‌محیطی	F1. بهداشت و پاکیزگی محیط	F11. سیستم دفع فاضلاب و روان‌آب‌ها	F111. مدیریت کارآمد در دفع فاضلاب و هدایت آب‌های سطحی
		F12. مدیریت پسماند	F121. مدیریت کارآمد در دفن پسماند و مواد زائد (نبود زباله در سایت‌های تاریخی)
		F21. ایمنی در برابر عوارض طبیعی	F211. موقعیت مناسب ابنیه تاریخی نسبت به کال‌ها و پرتگاه‌ها و یا وجود جان‌پناه یا نرده در مسیر بنای واقع در لبه پرتگاه F212. موقعیت مناسب ابنیه تاریخی نسبت به رودخانه و ایمنی گردشگر در برابر سیلاب
F2. ایمنی و آسایش در محیط	F22. ایمنی در برابر عوارض مصنوعی	F221. عدم تداخل پیاده و سواره در مسیر دسترسی به آثار و ابنیه تاریخی	F221. عدم وجود موانع در طول مسیر دسترسی به آثار و ابنیه تاریخی
		F222. هم‌سطح‌بودن و پیوستگی مسیر دسترسی به آثار و ابنیه تاریخی	F222. هم‌سطح‌بودن و پیوستگی مسیر دسترسی به آثار و ابنیه تاریخی
		F223. عدم لفزندگی سطح مسیر دسترسی به آثار و ابنیه تاریخی	F223. هم‌سطح‌بودن و پیوستگی مسیر دسترسی به آثار و ابنیه تاریخی
		F224. شیب مناسب مسیر دسترسی به آثار و ابنیه تاریخی و یا داشتن پلکان و رمپ استاندارد در صورت وجود شیب تند	F224. عدم لفزندگی سطح مسیر دسترسی به آثار و ابنیه تاریخی
		F225. وجود درختان سایه‌انداز، گلکاری و پوشش گیاهی متنوع	F225. شیب مناسب مسیر دسترسی به آثار و ابنیه تاریخی و یا داشتن پلکان و رمپ استاندارد در صورت وجود شیب تند
F23. آسایش کاربران در محیط آثار و ابنیه تاریخی	F23. آسایش کاربران در محیط آثار و ابنیه تاریخی	F231. وجود درختان سایه‌انداز، گلکاری و پوشش گیاهی متنوع	F231. وجود درختان سایه‌انداز، گلکاری و پوشش گیاهی متنوع
		F232. وجود سرپناه برای حفاظت کاربران در برابر شرایط آب‌وهوایی نامساعد	F232. وجود سرپناه برای حفاظت کاربران در برابر شرایط آب‌وهوایی نامساعد

یافته‌های پژوهش

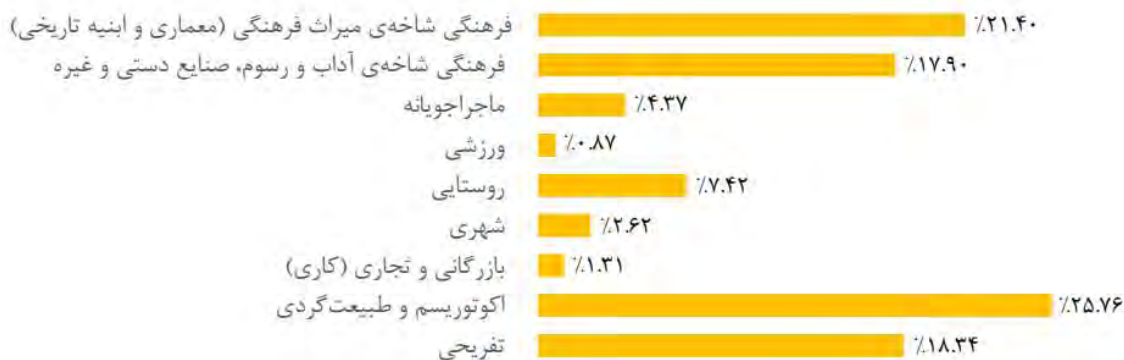
یافته‌های توصیفی

مطابق شکل ۲، شهرستان کلات به دلیل وجود جاذبه‌های طبیعی بکر و منحصر به فرد خود در کنار آثار و مجموعه‌های بی‌بدیل، ارزشمند و تکرار نشدنی تاریخی و فرهنگی، همواره منطقه‌ای زیبا، جذاب و دیدنی برای گردشگران است.

شکل ۲) معرفی جایگاه و جاذبه‌های طبیعی و میراث فرهنگی شهرستان کلات

مطابق شکل ۳ و مبتنی بر نظر خبرگان گردشگری (استان و شهرستان) و نیز ساکنان و گردشگران منطقه، بنیاد گردشگری شهرستان بر وجه اکوتوریستی و طبیعت‌گردی استوار است و پس از آن، گونه گردشگری فرهنگی، شاخه میراثی (بازدید از معماری و ابنیه تاریخی) در جایگاه دوم قرار گرفته است؛ اما علی‌رغم چنین جایگاهی، متأسفانه وضعیت چندان مطلوبی ندارد؛

شکل ۳) سهم و جایگاه گونه‌های گردشگری در شهرستان کلات از منظر خبرگان و کاربران به طوری که مطابق شکل زیر (شکل ۴)، چهل و سه درصد از کاربران (گردشگران و جامعه محلی) نسبت به موجودیت و مطلوبیت خدمات و تجهیزات پشتیبان گردشگری میراث فرهنگی احساس نارضایتی دارند.

شکل ۴) سطح رضایت‌مندی کاربران از خدمات و تسهیلات پشتیبان گردشگری میراث فرهنگی شهرستان کلات

آثار میراث فرهنگی موجود در شهرستان (خصوصاً ابنیه تاریخی)، از نظر پایداری کالبدی، با سازه‌ای مستحکم و مصالحی مقاوم ساخته شده‌اند؛ در حالی که متأسفانه تعدادی از آنها به سبب بی‌توجهی به حفاظت و احیاء و نیز آسیب و تخریبی که کاوشگران گنج به بنا متحمل می‌شوند، در معرض ویرانی قرار گرفته‌اند و تعدادی نیز اکنون به خرابه‌هایی تبدیل شده‌اند.

همچنین وضعیت پایداری کالبدی ابنیه و مسکن موجود در مناطق شهری و روستایی شهرستان به عنوان بستر آثار تاریخی نیز بدین شرح است که ابنیه موجود در مناطق شهری عمدتاً با مصالح کم‌دوام نظیر آجر و چوب ساخته شده‌اند و در دهه‌های اخیر و در ساخت‌وسازهای جدید از سازه‌هایی چون فلز و سقف‌های تیرچه‌بلوک و نمای سنگی و در تعداد اندک مجتمع‌های مسکونی ساخته شده آن از مصالحی نظیر بتن نیز استفاده شده که به نسبت، بنا را مستحکم‌تر و پایدارتر کرده است؛ در روستاها نیز اغلب ابنیه به شکل سنتی و با استفاده از مصالح چوبی و گلی در سازه

و نما ساخته شده‌اند که در زمره مصالح کم‌دوام به شمار می‌روند. مسکن روستایی نیز از نظر کمیت و کیفیت ساخت‌وسازها در وضعیت مطلوبی به سر نمی‌برد؛ چراکه به دلیل رشد جمعیت و عدم پویایی اقتصادی، همواره بسیاری از مساکن، غیراستاندارد و فاقد ایمنی لازم هستند.

از طرفی با توجه به وجود ۱۲۷ اثر تاریخی برجای مانده از عصر مفرغ تا دوره قاجار در سطح شهرستان و نیز پراکندگی آن‌ها نسبت به یکدیگر و از طرف دیگر عدم دسترسی به تمام نقشه‌های کاربری اراضی در نقاط روستایی، امکان تحلیل و بررسی بر روی نقشه، اعم از بررسی تناسب سرانه، ظرفیت، سازگاری، مطلوبیت و وابستگی کاربری‌های همجوار آثار تاریخی میسر نیست؛ بنابراین، این موارد به صورت پرسش از کاربران ابنیه تاریخی یعنی ساکنین و گردشگران مورد ارزیابی قرار می‌گیرد؛ اما به طور کلی ماحصل مطالعات و برداشت‌های پیمایشی از نظام کاربری اراضی در شهرستان کلات به شرح زیر است:

- به طور کلی نظام کاربری و ارزش اراضی در سطح شهرستان عبارت است از: اراضی بایر و شور، اراضی زراعی، اراضی آبی دیم، تفرجگاه‌ها، جنگل‌ها، مراتع کم‌تراکم و نیمه‌متراکم، مسکونی، تجاری، تجاری- مسکونی، بهداشتی- درمانی، فضای سبز و پارک، تأسیسات و تجهیزات شهری، آموزشی، کارگاهی، اداری- انتظامی، فرهنگی، ورزشی، حمل‌ونقل و انبارداری، باغ، مذهبی، پذیرایی- اقامتی، تاریخی، کشاورزی و سایر.

- در سطح شهرستان و خصوصاً در نقاط شهری آن اعم از شهرهای کلات نادر در دهستان کبودگنبد و حسن‌آباد لایین‌نو در دهستان هزارمسجد بخش مرکزی و نیز شهرهای زو و چنار در دهستان زاوین بخش زاوین، پراکندگی کاربری‌ها از نظام خاصی تبعیت نمی‌کند؛ به عنوان مثال در شهر کلات نادر، کاربری‌های اداری در بلوار امام‌رضا (ع) حد فاصل محله پنجاه‌دستگاه تا مرکز شهر به صورت خطی و در حاشیه خیابان و غالب کاربری‌های تجاری نیز حد فاصل پل خوارزم‌محله تا محدوده قصر خورشید و مسجد کبودگنبد استقرار یافته‌اند. کاربری‌های خدماتی و اکثر تسهیلات اقامتی و پذیرایی نیز به صورت پراکنده در حاشیه محورهای اصلی بلوار امام‌رضا (ع) تا خیابان دهه فجر مستقر هستند که این کاربری‌ها نیز فاقد الگویی خاص هستند. در شهر زو نیز اکثر کاربری‌های تجاری در حاشیه محور اصلی مشهد- کلات و کاربری‌های اداری نیز در خیابان امام حسین (ع) مستقر هستند. در این شهر کاربری بهداشتی- درمانی و مرکز سلامت نیز در حاشیه جاده اصلی است که یکی از اقامتگاه‌های بوم‌گردی نیز در کنار

همین مرکز بهداشت مستقر است. نظام کاربری اراضی در شهر حسن آباد لاین نو نیز بدین صورت است که کاربری‌های تجاری و خدماتی در حاشیه محورهای اصلی و ورودی و خروجی شهر از سمت کلات به درگز قرار گرفته‌اند. در شهر چنار نیز اغلب کاربری‌های تجاری، خدماتی و بهداشتی-درمانی در حاشیه گذر کلات-مشهد قرار گرفته‌اند. نظام کاربری اراضی در روستاهای واقع در حاشیه محورهای مواصلاتی شهرها نیز مشابه موارد مذکور است و کاربری‌های تجاری و خدماتی در حاشیه محور قرار گرفته‌اند.

- در مجاورت آثار و ابنیه تاریخی، خصوصاً آثار واقع در خارج از محدوده‌های شهری، اراضی رها شده به صورت خالی و متروکه وجود دارند که این عاملی است برای تهدید امنیت کاربران. همین عامل می‌تواند به عنوان یک فرصت بالقوه انگاشته شود که با تزریق کاربری‌های پشتیبان خدمات گردشگری، هویت و موجودیت اثر و بنای تاریخی واقع در آن محدوده را تحکیم می‌بخشد و امنیت را در منطقه به ارمغان می‌آورد.

- بسیاری از سایت‌های همجوار ابنیه و آثار تاریخی، خصوصاً خارج از محدوده شهری کلات نادر، به سبب نداشتن حریم‌های مشخص و حفاظت‌شده، دچار دخل و تصرف‌هایی در نظام کاربری اراضی شده که با اثر میراثی و هویت تاریخی محدوده تطابق و سازگاری چندانی ندارد و سیمای بصری محدوده را مغتش کرده است.

از نظر مدیریت محیطی و مباحث امنیتی نیز شهرستان به سبب موقعیت خاص راهبردی خود که در بسیاری از نقاط در مرز کشور ترکمنستان قرار گرفته است، موقعیت سیاسی حساسی دارد و به همین دلیل وجود پایگاه‌های پلیس ایالتی و برجک‌های دیده‌بانی در مناطق مختلفی از آن مشاهده می‌شود. همچنین در سطح شهرستان، کلانتری‌های متعددی وجود دارد که بر رفت و آمدهای برون شهری نیز نظارت دارند. ایستگاه‌ها و گشت‌های نامحسوس پلیس راه هم امنیت را برای مردم و گردشگران در منطقه به ارمغان می‌آورند. علی‌رغم وجود سطح نسبتاً بالای امنیت در شهرستان، متأسفانه نسبت به حفاظت میراث فرهنگی (ابنیه، محوطه‌ها و تپه‌ها) نظارت چندان مؤثری از سوی دستگاه‌های ذی‌ربط صورت نگرفته و کوش‌های بیپه‌ده جویندگان گنج باعث آسیب‌رسانی و تخریب بسیاری از آثار مذکور شده است.

در زمینه فعالیت‌ها و اقدامات توسعه‌ای شهرستان نیز می‌توان به نشست‌ها و گردهمایی‌های متعددی اشاره کرد که تاکنون در این زمینه برگزار شده است؛ اما باید یادآور شد که تعداد همایش‌های علمی و

نشست‌های تخصصی در زمینه کلات‌شناسی و معرفی جاذبه‌های میراث فرهنگی شهرستان به نسبت اهمیت منطقه در سطوح ملی و حتی بین‌المللی و توانمندی‌ها و فرصت‌های بی‌نظیر این شهرستان چه از نظر تاریخی و چه از نظر طبیعی و اکولوژیکی، بسیار اندک بوده است که مطرح‌ترین و مهم‌ترین آن‌ها بدین شرح بوده‌اند: همایشی تحت عنوان کلات‌شناسی (کلات نادر؛ دژ خدای آفرین) که با تلاش و مشارکت مستقیم و غیرمستقیم مسئولین، نخبگان و جامعه محلی، مورخ ۳۰ و ۳۱ اردیبهشت‌ماه ۱۳۸۲ با هدف تحکیم انسجام اجتماعی و تقویت هویت تاریخی و تحریک نخبگان محلی و عموم مردم در جهت پیشرفت و آبادانی منطقه و نیز معرفی و شناساندن ظرفیت‌های منطقه، خصوصاً در زمینه گردشگری برگزار شد. در این همایش علاوه بر اجرای برنامه‌های فرهنگی-تاریخی و سخنرانی مسئولین و خبرگان، مقالات متعددی نیز پذیرفته و ارائه شد که اخبار آن در سطح ملی بازتاب پیدا کرد و نتایج بسیار مؤثری پس از آن حاصل شد. علاوه بر همایش مذکور نشست‌هایی چون: بررسی پیشینه و ابنیه تاریخی شهرستان، مورخ ۱۳۹۵/۰۲/۱۱ میان فرمانداری و اداره میراث فرهنگی با هدف آشنایی مردم با تاریخ و توسعه گردشگری شهرستان، توسعه سرمایه‌های اجتماعی در اقتصاد مقاومتی مورخ ۱۳۹۶/۰۲/۱۲ میان فرمانداری و اداره بهزیستی با هدف ارج‌نهادن به فعالان و نخبگان و بهره‌مندی از حضور و نظارت آنان برای توسعه شهرستان و نیز فرصت‌های سرمایه‌گذاری در اقتصاد مقاومتی مورخ ۱۳۹۵/۰۲/۱۴ توسط فرمانداری با هدف آشنا-شدن سرمایه‌گذاران بومی و غیربومی با قابلیت‌های سرمایه‌گذاری و بیان مشکلات پیش‌روی آنان در شهرستان برگزار شده است. در زمینه نمایشگاهی نیز، تاکنون نمایندگانی از سطح شهرستان برای معرفی و عرضه توانمندی‌ها و صنایع دستی در سطوح مختلف استانی، ملی و بین‌المللی شرکت کرده‌اند. همچنین در دو دهه اخیر در زمینه معرفی شهرستان و جاذبه‌های گردشگری آن (غالباً با محوریت طبیعی و اکولوژیکی و معرفی تنها تعداد محدودی از آثار تاریخی) مستنداتی از قبیل عکس و فیلم تهیه و در برنامه‌های رادیویی و تلویزیونی پخش شده‌اند؛ اما به‌طور کل در زمینه جاذبه‌های گردشگری میراثی و آثار و ابنیه تاریخی که خود به‌عنوان محرکی در توسعه شهرستان خصوصاً در بعد اقتصادی آن عمل می‌کند، از سوی مدیران و مسئولین شهری ذی‌ربط، توجه و تلاش چندانی صورت نگرفته است.

همچنین بنابر ارزیابی‌های صورت‌گرفته بر وضع موجود گردشگری میراث فرهنگی شهرستان کلات (به‌طور خاص ابنیه، محوطه‌ها و تپه‌های تاریخی)، تسهیلات و خدمات پشتیبان این بخش از گردشگری در منطقه به شرح جدول زیر است:

جدول ۲) پراکنش و توزیع فضایی تسهیلات و خدمات پشتیبان گردشگری میراث فرهنگی در سطح دهستان‌های شهرستان کلات

تسهیلات و خدمات	کاربری‌ها و فعالیت‌های اصلی	پراکنش و توزیع فضایی
تسهیلات اقامتی	واحدهای اقامتی (خانه مسافر و یا سوئیت)	 <p>شکل ۸. تسهیلات اقامتی</p>
	 <p>شکل ۵. واحد اقامتی میریان شکل ۶. واحد اقامتی صحرایی شکل ۷. واحد اقامتی عزیزی</p>	
تسهیلات و خدمات پذیرایی و نوشیدنی	اقامتگاه‌های بوم‌گردی	 <p>شکل ۱۲. تسهیلات و خدمات پذیرایی</p>
	 <p>شکل ۹. اقامتگاه بوم‌گردی خانه پدری شکل ۱۰. اقامتگاه بوم‌گردی صباغ شکل ۱۱. اقامتگاه بوم‌گردی دالان</p>	
تسهیلات بخش تجاری و خدمات خرید	انواع بازارهای موجود در منطقه شامل سوپرمارکت‌ها، نانوائی‌ها و سایر، کارگاه تولیدی صنایع دستی، محصولات کشاورزی و دامی و فروشگاه‌های آن، مزارع شیلات و پرورش ماهی، مکانیکی و فروشگاه‌های لوازم یدکی و امداد خودرو، پمپ بنزین‌ها	 <p>شکل ۱۳. تسهیلات بخش تجاری</p>
تسهیلات جاذب محصول اوقات فراغت	بقاع متبرکه، زیارتگاه‌ها، مساجد و حسینیه‌ها، مزارع شهدا، موزه‌ها، پارک‌ها و فضاهای بازی تفریحی، استراحتگاه‌ها، کمپ‌ها و چادرهای تفریحی، گردشگری	 <p>شکل ۱۴. تسهیلات جاذب محصول اوقات فراغت</p>
تسهیلات و خدمات بانکی	بانک‌ها، مؤسسه‌های اعتباری، دستگاه‌های الکترونیکی و خودپردازهای بانکی	 <p>شکل ۱۵. تسهیلات و خدمات بانکی</p>

تسهیلات و خدمات	کاربری‌ها و فعالیت‌های اصلی	پراکنش و توزیع فضایی
خدمات پزشکی و امدادی	بیمارستان، مراکز بهداشتی-درمانی شهری و روستایی، خانه‌های بهداشت روستایی، داروخانه‌ها، ایستگاه‌های آتش‌نشانی، پایگاه‌های اورژانس ۱۱۵ و هلال احمر	 <p>شکل ۱۶. خدمات پزشکی و امدادی</p>
جمع‌بندی		 <p>شکل ۱۷. پراکنش و توزیع کلیه تسهیلات و خدمات پشتیبان گردشگری میراث فرهنگی در شهرستان کلات</p>

مطابق جدول ۲، می‌توان بیان داشت که در شهرستان، تسهیلات و خدمات تجاری مرتبط با بخش گردشگری، با بیشترین سهم توزیع و پراکنش فضایی دارای اختلاف نسبتاً معناداری با سایر تسهیلات و خدمات پشتیبان گردشگری میراث فرهنگی است که بخش عمده آن در دهستان‌های کبودگنبد بخش مرکزی و سپس دهستان زاوین بخش زاوین استقرار یافته است. زیرساخت‌های کلان گردشگری میراث فرهنگی شهرستان را نیز می‌توان در دو دسته نظام حرکت و دسترسی و ایستگاه‌های حمل‌ونقل عمومی و تاکسی (سرویس خط ویژه مسیر گردشگری) به شرح جدول زیر تفسیر کرد:

جدول ۳) وضعیت نظام حرکت و دسترسی به بستر اکثر آثار و ابنیه تاریخی شهرستان کلات

محور	شرح وضعیت
محورهای اصلی برون‌شهری مشهد- کلات و کلات- درگز	مقطع عرضی و طرح هندسی غیراستاندارد، عرض کم‌محور و نبود شانه خاکی استاندارد در اکثر نقاط، شیب‌بندی نامناسب و لغزندگی مسیر منتج از ورود گل‌ولای و تجمع باران و برف در برخی نقاط، پدیده مه غلیظ و دید افقی بسیار محدود رانندگان در فصول سرد سال منتج از نبود خط‌کشی مناسب و قابل رؤیت در اکثر نقاط، ضعف علائم هشدار دهنده مکان‌های حادثه‌خیز، پدیده یخ سیاه در زمستان و لغزندگی سطح مسیر به سبب کوران هوا در دامنه‌ها و یا پل‌ها، نبود آسفالت مناسب و یکپارچه، فقدان تجهیزات اساسی نظیر آینه در پیچ‌های خطرناک و یا روشنایی کافی و استاندارد
محورهای فرعی برون‌شهری	مسائل مذکور در محورهای اصلی برون‌شهری و وجود محورهای خاکی غیرآسفالته
معابر درون‌شهری	به‌عنوان نمونه به بررسی معابر در شهر کلات نادر (مرکز شهرستان) می‌پردازیم: شبکه معابر این شهر فاقد سلسله‌مراتب است و به‌صورت بافت آشفته و منطبق بر ساخت‌وسازهای گذشته شکل گرفته است. با این وجود می‌توان شبکه معابر شهر را به چهار دسته درجه یک، درجه دو، جمع‌وپخش‌کننده و دسترسی‌ها تقسیم کرد. طول معابر درجه یک ۵۴۳۵ متر، معابر درجه دو ۲۵۸۵ متر، جمع‌وپخش‌کننده از ۲ الی

محور	شرح وضعیت
	۲۳ متر و دسترسی‌ها از ۱ الی ۱۳ متر متغیر است. معابر اصلی عمدتاً آسفالت‌ه و برخی معابر فرعی خاکی هستند. شیب طولی معبر اصلی کلات ۳٪ است و عرض کم معابر و تداخل حرکت سواره، از جمله مشکلات اساسی شبکه معابر این شهر هستند. عرض پیاده‌روها در معبر اصلی نسبتاً مناسب است؛ اما معابر فرعی عمدتاً فاقد پیاده‌رو هستند (مهندسان مشاور اوت، ۱۳۸۹: ۱۹).
معابر روستایی	نکته قابل توجه در استخوان‌بندی روستاهای این منطقه آن است که در گذشته وجود نامنی، بویژه در مناطق مرزی و سرحدی از یک‌سو و نبود وسایل نقلیه از سوی دیگر موجب شده است بافت خانه‌های روستایی نزدیک به هم باشد که این موضوع سبب شده کوجه‌ها تنگ و باریک و پیچ‌درپیچ شکل بگیرند؛ حتی در برخی قسمت‌ها که خانه‌ها به هم متصل‌اند و پیوند می‌خورند، کوجه به شکل سرپوشیده و دالان‌مانند است. همواره نیز اکثر معابر روستایی فاقد آسفالت و به‌صورت خاکی هستند.

از نظر ایستگاه‌های حمل‌ونقل عمومی و تاکسی (سرویس خط ویژه مسیر گردشگری)، این شهرستان دارای دو ترمینال مسافربری برون‌شهری است که در ابتدای ورودی شهر کلات نادر (مرکز شهرستان) در بلوار امام‌رضا (ع)، جنب و روبه‌روی فرعی روستای گرو (کوجه فرود) مستقر است و خدماتی نظیر اتوبوس، ون و تاکسی را برای سفر مسافران ارائه می‌کند. در مکان همین پایانه‌ها، تاکسی‌های شخصی نیز آماده خدمت‌رسانی به مسافران هستند. در سایر نقاط شهری و روستایی، پایانه خاصی تعریف نشده و یا فاقد ایستگاهی تجهیز شده (به جز نقاط شهری) جهت انتظار مسافر است که مسافران تحت هرگونه شرایط اقلیمی به ناچار در کنار جاده منتظر می‌مانند تا سرویس موردنظر آن‌ها از راه برسد. سرویس حمل‌ونقل عمومی درون‌شهری تنها در شهر کلات نادر (مرکز شهرستان) وجود دارد که آن هم پاسخگوی جمعیت، به‌صورت ۲۴ ساعته نیست و فرسوده و مستهلک است. تاکسی درون‌شهری در سطح این شهر به‌تعداد کافی وجود دارد و برخی از رانندگان شخصی نیز به این فعالیت مشغول‌اند و همچنین تعدادی آژانس مسافربری در این شهر برای خدمات‌رسانی به مسافران وجود دارد.

اما آنچه مورد نظر تحقیق حاضر است، وجود سرویس و خطوط ویژه مسیرهای گردشگری در سطح شهرستان است که متأسفانه فاقد چنین خدماتی است و تورهای مسافرتی که به‌صورت گروهی وارد این شهرستان می‌شوند نیز نسبت به وجود تعداد بسیاری از آثار و ابنیه تاریخی آگاهی و شناخت کافی ندارند که بتوانند خودشان به بازدید پردازند؛ بنابراین وجود سرویس خط ویژه مسیر گردشگری و نیز وجود راهنمای گردشگری محلی و مسلط بر منطقه برای همراهی با آن‌ها بیش از پیش ضرورت می‌یابد.

لازم به ذکر است که سایر مؤلفه‌های ابعاد مختلف گردشگری را بنابر اهمیت نقطه نظرات کاربران و استفاده‌کنندگان فضا، از ذی‌مدخلان (خبرگان و کاربران (ساکنان و گردشگران)) جویا می‌شویم.

یافته‌های پیمایشی (حاصل از ابزار پرسشنامه)

تحلیل سلسله‌مراتبی ای‌اچ‌پی (پیشنهاددهنده مدل: توماس ال ساعتی) در سه مرحله ترسیم درخت سلسله‌مراتبی (جدول ۱)، تبیین ضریب اهمیت معیارها و زیرمعیارها و بررسی اصل سازگاری منطقی قضاوت‌ها انجام می‌شود؛ بدین‌طریق که وزن نهایی مؤلفه‌ها در نرم‌افزار سوپردسیژن^۱ و امتیاز نهایی زیرمعیارها و معیارها در نرم‌افزار اکسل^۲ با انجام سنجش ترتیبی لیکرت محاسبه می‌شود؛ سپس مجدداً در نرم‌افزار اکسل با تلفیق و ادغام داده‌های مذکور و اعمال حاصل ضرب میانگین امتیاز معیارها در وزن مؤلفه، امتیاز نهایی هر مؤلفه و جایگاه آن در نظام اولویت‌بندی برپایه نظرات تمام ذی‌مدخلان به دست می‌آید که با تکیه بر آن به بررسی شرایط وضع موجود گردشگری میراث فرهنگی در شهرستان کلات می‌پردازیم و مهم‌ترین عوامل را برای توسعه آن استخراج می‌کنیم. در ادامه به بررسی و تشریح مراحل فوق می‌پردازیم:

مؤلفه‌های اصلی (در ارتباط با ۱۰ نظام اثرگذار) و معیارها بر اساس مقیاس ۹ کمیته ساعتی مقایسه دودویی می‌شوند. در این مرحله نتایج نظرات کارشناسان و مدیران وارد نرم‌افزار سوپردسیژن شد و میانگین حسابی نظرات، وزن مؤلفه‌ها و معیارها و نیز ضریب پایداری (کمتر از ۰/۱) مشخص شد؛ سپس با اعمال ضرایب آن‌ها، اولویت‌های پیشنهادی با توجه به بیشترین وزن کسب‌شده در جداول مقایسه زوجی مؤلفه‌ها و معیارها (جداول ۴ و ۵) ارائه می‌شود:

-
1. Super Decision
 2. Excel

جدول ۴) وزن‌دهی مؤلفه‌های گردشگری میراث فرهنگی شهرستان کلات

وزن	D ₁	B ₁	A ₃	A ₂	C ₁	A ₁	E ₂	F ₁	E ₁	F ₂	کد مؤلفه
۱/۰۰	۱/۷۶	۰/۷۹	۱/۲۶	۰/۵۲	۱/۱۲	۰/۹۶	۱/۰۲	۱/۴۲	۱/۱۸	۱/۰۰	F ₂
۰/۰۸۵	۱/۵۰	۰/۶۷	۱/۰۷	۰/۴۵	۰/۹۵	۰/۸۱	۰/۸۷	۱/۲۱	۱/۰۰	۰/۸۵	E ₁
۰/۰۷۰	۱/۲۴	۰/۵۵	۰/۸۹	۰/۳۷	۰/۷۸	۰/۶۷	۰/۷۲	۱/۰۰	۰/۸۳	۰/۷۰	F ₁
۰/۰۹۷	۱/۷۲	۰/۷۷	۱/۲۳	۰/۵۱	۱/۰۹	۰/۹۳	۱/۰۰	۱/۳۹	۱/۱۵	۰/۹۸	E ₂
۰/۱۰۴	۱/۸۴	۰/۸۲	۱/۳۲	۰/۵۵	۱/۱۶	۱/۰۰	۱/۰۷	۱/۴۸	۱/۲۳	۱/۰۴	A ₁
۰/۰۹۰	۱/۵۸	۰/۷۰	۱/۱۳	۰/۴۷	۱/۰۰	۰/۸۶	۰/۹۲	۱/۲۷	۱/۰۵	۰/۹۰	C ₁
۰/۱۹۱	۳/۳۷	۱/۵۰	۲/۴۱	۱/۰۰	۲/۱۳	۱/۸۳	۱/۹۶	۲/۷۱	۲/۲۵	۱/۹۱	A ₂
۰/۰۷۹	۱/۴۰	۰/۶۲	۱/۰۰	۰/۴۲	۰/۸۸	۰/۷۶	۰/۸۱	۱/۱۳	۰/۹۳	۰/۷۹	A ₃
۰/۱۲۷	۲/۲۵	۱/۰۰	۱/۶۰	۰/۶۷	۱/۴۲	۱/۲۲	۱/۳۰	۱/۸۱	۱/۵۰	۱/۲۷	B ₁
۰/۰۵۷	۱/۰۰	۰/۴۵	۰/۷۱	۰/۳۰	۰/۶۳	۰/۵۴	۰/۵۸	۰/۸۱	۰/۶۷	۰/۵۷	D ₁

توضیح: کد مؤلفه‌های اختصاری در این جدول، معادل مؤلفه‌های جدول ۱ (جدول مدل مفهومی پژوهش) است.

در جدول زیر به وزن‌دهی معیارهای گردشگری میراث فرهنگی شهرستان در ذیل هر مؤلفه می‌پردازیم:

جدول ۵) وزن‌دهی معیارهای گردشگری میراث فرهنگی شهرستان کلات

وزن	کد	کد	وزن	کد	کد	وزن	کد	کد	وزن	کد	کد
معیار	معیار	مؤلفه	معیار	معیار	مؤلفه	معیار	معیار	مؤلفه	معیار	معیار	مؤلفه
۰/۷۰	F ₁₁	F ₁	۰/۱۱	C ₁₂	D ₁	۰/۷۰	A ₃₁	A ₃	۰/۳۳	A ₁₁	A ₁
۰/۳۰	F ₁₂		۰/۶۱	C ₁₃		۰/۳۰	A ₃₂		۰/۰۸	A ₁₂	
۰/۳۹	F ₂₁	F ₂	۰/۲۹	D ₁₁	E ₁	۰/۱۴	B ₁₁	B ₁	۰/۱۱	A ₁₃	
۰/۲۹	F ₂₂		۰/۷۱	D ₁₂		۰/۰۵	B ₁₂		۰/۱۴	A ₁₄	
۰/۳۳	F ₂₃		۰/۳۰	E ₁₁		۰/۱۰	B ₁₃		۰/۰۸	A ₁₅	
-	-		۰/۷۰	E ₁₂		۰/۱۲	B ₁₄		۰/۲۵	A ₁₆	
-	-	-	۰/۳۶	E ₂₁	E ₂	۰/۴۱	B ₁₅	-	۰/۴۶	A ₂₁	A ₂
-	-		۰/۲۰	E ₂₂		۰/۱۸	B ₁₆		۰/۲۳	A ₂₂	
-	-		۰/۴۴	E ₂₃		۰/۲۸	C ₁₁		C ₁	۰/۳۲	

توضیح: کد مؤلفه‌ها و کد معیارهای اختصاری در این جدول، معادل مؤلفه‌ها و معیارهای جدول ۱ (جدول مدل مفهومی پژوهش) است.

مطابق جدول ۵، معیارهای (A₁₁) تسهیلات اقامتی، (A₂₁) شبکه دسترسی، حمل و نقل و حرکت، (A₃₁) پایداری کالبدی ابنیه تاریخی، (B₁₅) دانش تخصصی، (C₁₃) نگرش جامعه میزبان به توسعه گردشگری، (D₁₂) احیای ارزش‌های میراث و خاطرات جمعی، (E₁₂) اشتغال‌زایی، (E₂₃) سرمایه‌گذاری خصوصی، (F₁₁) سیستم دفع فاضلاب و روان‌آب‌ها و (F₂₁) ایمنی در برابر عوارض طبیعی، بیشترین وزن‌ها را نسبت به سایر معیارهای هم‌ردیف مؤلفه خود کسب کرده‌اند. برای ارزیابی مؤلفه‌ها و معیارهای توسعه گردشگری میراث فرهنگی شهرستان، وضعیت هریک از معیارها از حاصل ضرب میانگین امتیاز زیرمعیارهای آن (که براساس نظر ساکنان و گردشگران در طیف لیکرت ارزش‌گذاری شده است) در وزن آن معیار (محاسبه‌شده در جدول ۵) به دست می‌آید؛ بدین‌صورت که برپایه نظر کاربران، با نشان علامت‌های مثبت (نظر مثبت) و منفی (نظر منفی) امتیازها در گستره کاملاً مطلوب +۲ تا +۱، نسبتاً مطلوب +۱ تا ۰، متوسط ۰، نسبتاً نامطلوب ۰ تا -۱ و کاملاً نامطلوب -۱ تا -۲ محاسبه شده است (جدول ۶).

جدول ۶) امتیاز نهایی معیارها و توزیع فراوانی زیرمعیارهای تشکیل‌دهنده آن‌ها

میانگین امتیاز معیارها	امتیاز نهایی معیار	میانگین امتیاز زیرمعیارها	سنجش امتیاز زیرمعیارها: L × f (فراوانی و L: لیکرت)						ردیف	مؤلفه
			جمع کل	بسیار ضعیف	ضعیف	متوسط	خوب	بسیار خوب		
-۰/۰۸۸	-۰/۲۴۴	-۰/۷۴	-۷۱	۲۵×-۲	۳۶×-۱	۰×۰	۷×۱	۴×۲	A ₁₁	A ₁
	-۰/۰۶۰	-۰/۷۵	-۷۲	۲۲×-۲	۳۸×-۱	۰×۰	۲×۱	۴×۲	A ₁₂	
	-۰/۱۰۰	-۰/۹۱	-۸۷	۳۰×-۲	۳۸×-۱	۲۱×۰	۳×۱	۴×۲	A ₁₃	
	-۰/۰۹۰	-۰/۶۴	-۱۸۵	۶۸×-۲	۱۰۳×-۱	۷۶×۰	۲۸×۱	۱۳×۲	A ₁₄	
	-۰/۰۰۹	-۰/۱۱	-۱۱	۹×-۲	۲۳×-۱	۳۶×۰	۲۶×۱	۲×۲	A ₁₅	
	-۰/۰۲۵	-۰/۱۰	-۱۹	۱۴×-۲	۵۲×-۱	۷۹×۰	۳۳×۱	۱۴×۲	A ₁₆	
-۰/۱۸۶	-۰/۱۵۲	-۰/۳۳	-۱۵۹	۶۰×-۲	۱۶۴×-۱	۱۵۳×۰	۸۱×۱	۲۲×۲	A ₂₁	A ₂
	-۰/۱۱۱	-۰/۴۸	-۹۳	۳۶×-۲	۶۱×-۱	۵۴×۰	۳۲×۱	۹×۲	A ₂₂	
	-۰/۲۹۵	-۰/۹۲	-۱۷۷	۶۴×-۲	۷۸×-۱	۳۳×۰	۹×۱	۸×۲	A ₂₃	
-۰/۰۹۰	-۰/۰۸۰	-۰/۱۱	-۱۱	۴×-۲	۲۵×-۱	۵۰×۰	۱۲×۱	۵×۲	A ₃₁	A ₃
	-۰/۱۰۰	-۰/۳۳	-۱۹۲	۷۱×-۲	۱۸۴×-۱	۲۰۶×۰	۹۶×۱	۱۹×۲	A ₃₂	
۰/۰۳۳	۰/۱۰۵	۰/۷۵	۷۲	۵×-۲	۵×-۱	۲۴×۰	۴۵×۱	۲۱×۲	B ₁₁	B ₁
	-۰/۰۲۵	-۰/۵۰	-۴۸	۸×-۲	۵۶×-۱	۸×۰	۲۴×۱	۰×۲	B ₁₂	
	-۰/۱۵۸	-۱/۵۸	-۱۵۲	۵۶×-۲	۴۰×-۱	۰×۰	۰×۱	۰×۲	B ₁₃	
	-۰/۱۳۰	-۱/۰۸	-۱۰۴	۳۲×-۲	۴۰×-۱	۲۴×۰	۰×۱	۰×۲	B ₁₄	
	۰/۲۷۳	۰/۶۷	۶۴	۸×-۲	۸×-۱	۳۲×۰	۸×۱	۴۰×۲	B ₁₅	

میانگین امتیاز معیارها	امتیاز نهایی معیار	میانگین امتیاز زیرمعیارها	سنجش امتیاز زیرمعیارها: $L \times f$ (f: فراوانی و L: لیکرت)						کد معیار	کد مؤلفه
			جمع کل	بسیار ضعیف	ضعیف	متوسط	خوب	بسیار خوب		
	۰/۱۳۵	۰/۷۵	۱۴۴	۰x-۲	۸x-۱	۶۴x۰	۸۸x۱	۳۲x۲	B16	
۰/۲۷۷	۰/۲۹۲	۱/۰۴	۱۰۰	۴x-۲	۳x-۱	۶x۰	۵۵x۱	۲۸x۲	C11	C1
	۰/۰۸۱	۰/۷۴	۷۱	۵x-۲	۸x-۱	۱۰x۰	۵۷x۱	۱۶x۲	C12	
	۰/۴۵۸	۰/۷۵	۷۲	۰x-۲	۱۶x-۱	۳۲x۰	۸x۱	۴۰x۲	C13	
۰/۰۳۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰	۰	۶۴x-۲	۳۲x-۱	۰x۰	۳۲x۱	۶۴x۲	D11	D1
	۰/۰۵۹	۰/۰۸	۸	۱۶x-۲	۱۶x-۱	۲۴x۰	۲۴x۱	۱۶x۲	D12	
-۰/۰۸۷	۰/۱۷۷	۰/۵۹	۱۱۳	۶x-۲	۱۳x-۱	۶۳x۰	۸۲x۱	۲۸x۲	E11	E1
	-۰/۳۵۰	-۰/۵۰	-۴۸	۱۶x-۲	۲۴x-۱	۴۸x۰	۸x۱	۰x۲	E12	
-۰/۲۱۳	-۰/۳۶۰	-۱/۰۰	-۹۶	۴۰x-۲	۲۴x-۱	۲۴x۰	۸x۱	۰x۲	E21	E2
	-۰/۱۳۳	-۰/۶۷	-۶۴	۱۶x-۲	۴۰x-۱	۳۲x۰	۸x۱	۰x۲	E22	
	-۰/۱۴۷	-۰/۳۳	-۳۲	۸x-۲	۳۲x-۱	۴۰x۰	۱۶x۱	۰x۲	E23	
-۰/۱۷۰	-۰/۲۸۴	-۰/۴۱	-۳۹	۲۳x-۲	۲۳x-۱	۲۴x۰	۲۲x۱	۴x۲	F11	F1
	-۰/۰۵۶	-۰/۱۹	-۱۸	۱۶x-۲	۲۴x-۱	۲۴x۰	۲۶x۱	۶x۲	F12	
-۰/۰۷۰	-۰/۰۷۳	-۰/۱۹	-۳۶	۲۶x-۲	۴۷x-۱	۶۴x۰	۴۷x۱	۸x۲	F21	F2
	-۰/۰۴۸	-۰/۱۶	-۷۹	۶۷x-۲	۱۱۴x-۱	۱۵۲x۰	۱۲۵x۱	۲۲x۲	F22	
	-۰/۰۸۹	-۰/۲۷	-۵۲	۳۴x-۲	۵۶x-۱	۴۷x۰	۳۸x۱	۱۷x۲	F23	

توضیح: کد مؤلفه‌ها و کد معیارهای اختصاری در این جدول، معادل مؤلفه‌ها و معیارهای جدول ۱ (جدول مدل مفهومی پژوهش) است.

مطابق جدول ۶، نظر کاربران تنها به معیارهای B_{11} ، B_{15} ، B_{16} ، C_{11} ، C_{12} ، C_{13} ، D_{11} ، D_{12} و E_{11} مثبت و مطلوب بوده است و از نظر آن‌ها سایر معیارهای مرتبط با گردشگری میراث فرهنگی شهرستان در وضعیتی نامطلوب به سر می‌برند. در جدول ۷ امتیاز نهایی هر مؤلفه ارائه می‌شود؛ هرچه این رقم کوچک‌تر باشد، به معنای آن است که مؤلفه مورد نظر در سطح محدوده مطالعاتی از وضعیت مطلوبی برخوردار نیست و باید بدان توجه بیشتری شود؛ بنابراین در برنامه‌های آتی توسعه و نیز پژوهش‌های برنامه‌ریزی با هدف توسعه گردشگری میراث فرهنگی منطقه، اولویت بالاتری را به خود اختصاص می‌دهد.

جدول ۷) امتیاز مؤلفه‌های گردشگری میراث فرهنگی شهرستان کلات و اولویت‌بندی آن‌ها در توسعه

اولویت و اهمیت مؤلفه	امتیاز نهایی مؤلفه = میانگین امتیاز معیارها × وزن مؤلفه	مؤلفه
۴	-۰/۰۰۹	A ₁ . تسهیلات و خدمات پشتیبانی گردشگری
۱	-۰/۰۳۶	A ₂ . زیرساخت‌های گردشگری
۶	-۰/۰۰۷۱	A ₃ . ساختار کالبدی محیط
۹	۰/۰۰۴	B ₁ . مدیریتی، ساختار و تشکیلات سازمانی
۱۰	۰/۰۲۵	C ₁ . تعاملات اجتماعی میان جامعه میزبان و گردشگران
۸	۰/۰۰۲	D ₁ . هویت تاریخی منشعب از میراث فرهنگی
۵	-۰/۰۰۷۴	E ₁ . بازار گردشگری
۲	-۰/۰۲۱	E ₂ . بودجه و اعتبار
۳	-۰/۰۱۲	F ₁ . بهداشت و پاکیزگی محیط
۷	-۰/۰۰۷۰	F ₂ . ایمنی و آسایش در محیط
-۰/۰۶۸۵	ضریب منفی بیانگر شرایط نامطلوب	مجموع

مطابق جدول فوق (جدول ۷)، امتیاز نهایی وضع موجود گردشگری میراث فرهنگی شهرستان کلات -۰/۰۶۸۵ به دست آمد که ضریب منفی آن بیانگر شرایط نامطلوب است. اولویت‌های اول تا پنجم مورد توجه خبرگان و کاربران در توسعه گردشگری میراث فرهنگی شهرستان به ترتیب عبارت‌اند از: مؤلفه‌های (A₂) زیرساخت‌های گردشگری، (E₂) بودجه و اعتبار، (F₁) بهداشت و پاکیزگی محیط، (A₁) تسهیلات و خدمات پشتیبان گردشگری و (E₁) بازار گردشگری که ارتقای آن‌ها در منطقه اهمیت بیشتری دارد و سپس مؤلفه‌های (A₃) ساختار کالبدی محیط، (F₂) ایمنی و آسایش در محیط، (D₁) هویت تاریخی منشعب از میراث فرهنگی، (B₁) مدیریت، ساختار و تشکیلات سازمانی و (C₁) تعاملات اجتماعی میان جامعه میزبان و گردشگران نیز به ترتیب اولویت‌های ششم تا دهم (آخر) توسعه گردشگری میراث فرهنگی شهرستان کلات را به خود اختصاص داده‌اند.

نتیجه

با وجود اینکه شهرستان کلات از ظرفیت‌های تاریخی (آثار و ابنیه تاریخی) مؤثری بر توسعه صنعت گردشگری برخوردار است، تاکنون مطالعات و اقدامات جهت‌داری در زمینه گردشگری میراث فرهنگی آن صورت نگرفته است؛ از این رو پژوهش حاضر به منظور شناخت صحیح و ارتقا و بهبود همه‌جانبه این امر، ابتدا از طریق پیوند دیدگاه‌ها و نظریات مختلف در حوزه گردشگری و میراث فرهنگی به بازیابی مفاهیم، مؤلفه‌ها و معیارهای مشترک از آن‌ها پرداخت و زیرمعیارهایی را نیز در جهت سنجش آن‌ها گردآوری کرد (جدول ۱: مدل مفهومی)؛ سپس متناسب با نمونه موردی، جهت تبیین میزان برتری هر یک از این مؤلفه‌ها و معیارها نسبت به یکدیگر و مشخص کردن میزان اثرگذاری هر مؤلفه در توسعه گردشگری میراث فرهنگی شهرستان (با تأکید بر آثار و ابنیه تاریخی آن) طی مراحل محاسباتی و با منطق و نظامی اولویت‌بندی شده برپایه نظرات تمام ذی‌مدخلان (خبرگان و کاربران) به بررسی شرایط وضع موجود این گونه گردشگری در منطقه پرداخت؛ چراکه توفیق سازمان‌ها و مؤسسات در حصول موفقیت عملکردی، منوط به داشتن اطلاعات دقیق از نیازهای احساس شده مخاطبان است و چنین شناختی منجر به اصالت بیشتر هویت منطقه می‌شود؛ ضریب منفی امتیاز گردشگری میراث فرهنگی شهرستان نشان از وضعیت نامطلوب آن دارد و شواهد میدانی نیز بر این موضوع دامن می‌زنند؛ شواهدی مانند کمبود، نابرابری و عدم توازن در پراکنش و توزیع تسهیلات و خدمات پشتیبان گردشگری میراث فرهنگی که در تمام دسته‌ها غالباً در دهستان کبودگنبد بخش مرکزی با مرکزیت شهر کلات نادر که جزء هسته‌های اولیه شکل‌گیری شهرستان بوده است، تمرکز یافته‌اند و این امر، نارضایتی کاربران (ساکنان و گردشگران) را در سایر دهستان‌ها به همراه داشته است؛ عدم استقبال صاحبان سرمایه به سرمایه‌گذاری در پروژه‌های گردشگری شهرستان، خصوصاً شاخه‌ی آثار و ابنیه تاریخی ناشی از عدم حمایت‌های مادی و معنوی دولت و همچنین واگمگن گردشگران از ورود به مسیرهای منتهی به این آثار، خصوصاً محورهای اصلی کلات- مشهد و کلات- درگز به سبب عدم ایمنی و استانداردهای کافی مسیر؛ تنزیل نرخ ورود گردشگران به منطقه در پی عدم معرفی صحیح آثار و جاذبه‌های تاریخی ناشناخته شهرستان؛ ضعف نظارتی و در نتیجه دخل و تصرف‌ها و تغییر الگوی

کاربری زمین در حریم‌های آثار و ابنیه تاریخی و متعاقباً بروز اغتشاش‌های بصری و بعضاً آلودگی‌های زیست‌محیطی.

همچنین نتایج تحقیق حاکی از آن است که بیشترین ضعف‌ها و نارضایتی‌ها به ترتیب مربوط به حوزه‌های زیرساختی، بودجه و اعتبار، زیست‌محیطی، تسهیلاتی و خدماتی، بازار گردشگری، ساختار کالبدی محیط، ایمنی و آسایش در محیط، هویت میراث فرهنگی، مدیریت سازمانی و تعاملات اجتماعی میان جامعه میزبان و گردشگران است؛ در صورتی که با داشتن یک برنامه راهبردی برای رونق گردشگری منطقه، می‌توان در جهت برون‌رفت از وضعیت نامطلوب فعلی و مرتفع کردن مشکلات حاکم و کمرنگ کردن چالش‌های پیش‌رو در این عرصه گام برداشت و پایه‌ها و ابعاد توسعه شهرستان را بنا کرد؛ بنابراین مدیران و مسئولین می‌بایست بر اهمیت توسعه و بهره‌وری از ظرفیت‌های گردشگری (آشکار و پنهان) منطقه واقف شوند و در این مسیر با همتی مضاعف گام بردارند تا شهرستان را در تمامی ابعادش متحول کنند و بدان جانی دوباره بخشند؛ به گونه‌ای که گردشگری به اصلی‌ترین و پایدارترین منبع درآمدی و عامل اصلی در اشتغال‌زایی و توانمندسازی تمام افراد جامعه محلی این منطقه بدل شود؛ پس از جمله پیشنهادات راهبردی این تحقیق عبارت‌اند از: تحکیم هویت و موجودیت آثار و ابنیه تاریخی با افزایش نظارت بر آنها و تسریع اقدامات ثبتي آثار ارزشمند غیرثبتي و ارائه برنامه‌های کوتاه‌مدت، بلندمدت و میان‌مدت، مرمت، مقاوم‌سازی، احیا و باززنده‌سازی ابنیه و آثار تاریخی و جذب سرمایه‌گذاران در این حوزه، التزام به حفظ کیفیات بصری و منظر بافت‌های تاریخی و همچنین تأمین نیازمندی‌های مادی، معنوی و غنای روحی گردشگران اعم از ارتقای زیرساخت‌ها و تجهیزات و ارائه خدمات و تسهیلات پشتیبان گردشگری میراث فرهنگی.

منابع

- امیری، حسن؛ شاکری، وحدت (۱۳۸۵). *دژ خدای آفرین*. مشهد: خیزران.
- امین‌زاده، بهناز؛ دادرس، راحله (۱۳۹۱). "بازآفرینی فرهنگ‌مدار در بافت تاریخی شهر قزوین با تأکید بر گردشگری شهری". *مطالعات معماری ایران*، دوره ۱، ش ۲ (پاییز و زمستان): ۹۹-۱۰۸.
- باصولی، مهدی، و دیگران (۱۴۰۰). "طراحی مدل توسعه کارآفرینی گردشگری فرهنگی در شهر میراث جهانی یزد". *مطالعات اجتماعی گردشگری*، سال نهم، ش ۱۸ (پاییز و زمستان): ۹۱-۱۱۴.
- بامداد، مهدی (۱۳۴۴). *آثار تاریخی کلات و سرخس*. تجدید چاپ خطابه مهدی بامداد در روز یکشنبه دوم آبان ۱۳۳۳ در انجمن آثار ملی. تهران: تابان.
- پژوهان، موسی؛ پورمقدم، زهرا (۱۳۹۷). "برنامه‌ریزی راهبردی گردشگری شهری با رویکرد بازآفرینی فرهنگ‌مبنا در بافت‌های تاریخی (مطالعه موردی: بافت قدیم شهر رشت)". *مطالعات شهری*، دوره ۷، ش ۲۷ (تابستان): ۵۳-۶۶.
- پوررجبی، میلاد؛ فولادیان، مجید (۱۳۹۹). "نگرش زائرین آستان قدس رضوی نسبت به مردم مشهد با رویکرد توسعه گردشگری شهرهای مذهبی". *مطالعات فرهنگی-اجتماعی خراسان*، دوره ۱۴، ش ۳ (بهار): ۳۵-۶۴.
- جلیلیان، میترا؛ اکبرپور، محمد؛ توکلی، جعفر (۱۴۰۱). "شناسایی و تحلیل پیشران‌های مؤثر بر توسعه صنعت گردشگری روستای کندوله شهرستان صحنه". *مطالعات اجتماعی گردشگری*، سال دهم، ش ۲۰ (تابستان): ۱۳۱-۱۵۶.
- حسینی، سیدمحمد؛ نصرالله‌زاده، جواد؛ محبی، افشار (۱۳۹۹). "الگوی راهبردی در اداره امور میراث فرهنگی و گردشگری مبتنی بر تجارب نظام جمهوری اسلامی ایران". *مطالعات دفاعی استراتژیک*، دوره ۱۸، ش ۷۹ (بهار): ۳۴۹-۳۶۸.
- حسینی‌نیا، مهدیه (۱۳۹۶). "تحلیلی بر تأثیر مکان‌های گردشگری شهری در جذب گردشگران فرهنگی (مطالعه موردی: شهر پاریس)". *هویت شهر*. دوره ۱۱، ش ۳۲ (زمستان): ۳۱-۴۴.

- خواجه، راحله؛ بهزاد، روح‌الله (۱۳۹۸). "بررسی تأثیر توسعه گردشگری فرهنگی با تأکید بر ظرفیت‌های تاریخی (مطالعه موردی: جاذبه‌های کلات نادری)". [پیوسته] قابل دسترس در: <https://civilica.com/doc/1003437> [۱۳۹۸/۱۲/۲۹]
- داوری، راحله (۱۳۹۶). "اکوتوریسم و نقش آن در توسعه پایدار ناحیه‌ای (مورد مطالعه: شهرستان کلات)". پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه پیام نور مرکز فردوس.
- دهمرده پهلوان، مهدی، و دیگران (۱۴۰۱). "بررسی و تحلیل نقوش سنگ‌نگاره‌های مجموعه باستانی کال‌سیر، سیرخردو و مهدوا؛ شهرستان طرقبه شاندیز در شمال شرق ایران". *مطالعات فرهنگی-اجتماعی خراسان*، دوره ۱۶، ش ۴ (تابستان): ۶۷-۱۰۴.
- راستاد بروجنی، مرضیه، و دیگران (۱۳۹۶). "واکاوی اثرات بافت‌های تاریخی بر توسعه گردشگری فرهنگی گمیشان". *میراث و گردشگری*. دوره ۲، ش ۵ (بهار): ۸۷-۱۰۸.
- سازمان جهاد کشاورزی خراسان رضوی اداره آمار و اطلاعات (۱۴۰۰). *سیمای شهرستان کلات در سال ۱۳۹۹*. مشهد: سازمان جهاد کشاورزی خراسان رضوی، معاونت برنامه‌ریزی و امور اقتصادی.
- صالحی‌پور، محمدرضا، و دیگران (۱۴۰۱). "نقش تفسیر در تعامل بین سیاست و میراث فرهنگی در جهت توسعه گردشگری فرهنگی جمهوری اسلامی ایران". *مطالعات اجتماعی گردشگری*، دوره دهم، ش ۲۰ (پاییز و زمستان): ۷۳-۱۰۰.
- غیور باغبانی، سیدمرتضی، و دیگران (۱۴۰۰). "ارائه راهبردهای جذب گردشگر خارجی در شهر مشهد با استفاده از مدل استراتژیک SOAR". *مطالعات فرهنگی-اجتماعی خراسان*، دوره ۱۵، ش ۳ (بهار): ۱۱۹-۱۵۶.
- — (۱۴۰۱). "تأثیر مشارکت گردشگران مذهبی بر تجربه ماندگار از طریق تعامل فرهنگی". *مطالعات فرهنگی-اجتماعی خراسان*، دوره ۱۶، ش ۳ (بهار): ۱۲۹-۱۵۸.
- قاجار، ناصرالدین‌شاه (۱۳۶۴). *سفر دوم خراسان*. تهران: کاوش.

- کردیخکشی، عطیه (۱۳۹۴). "بررسی قابلیت‌های گردشگری شهرستان بهشهر با توجه به ابنیه و بناهای تاریخی". پایان‌نامه کارشناسی ارشد مدیریت جهانگردی، دانشکده علوم گردشگری، مؤسسه آموزش عالی حکیم جرجانی گرگان.

- مرکز آمار ایران (۱۳۹۵). "سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۵". [پیوسته] قابل دسترس در:

<https://www.amar.org.ir/Census-general-population-and-housing/results-census>. [۱۴۰۰/۶/۱۰]

- محلاتی، صلاح‌الدین (۱۳۸۰). در آمدی بر جهانگردی. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- منتظری، مرجان؛ براتی، ناصر (۱۳۹۳). "برنامه‌ریزی راهبردی توسعه گردشگری: رهیافتی کارآمد جهت تحقق گردشگری پایدار (مطالعه موردی: شهر یزد)". شهرسازی و معماری هفت‌شهر، دوره ۴، ش ۴۷ و ۴۸ (زمستان): ۴۰-۵۷.

- نامجومطلق، محمد (۱۳۹۷). "تحلیل عوامل زمینه‌ای مؤثر بر مقصد گردشگران ورزشی شهرستان کلات نادر براساس مدل سه‌شاخگی". پایان‌نامه کارشناسی ارشد تربیت بدنی و علوم ورزشی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بین‌المللی امام رضا (ع) مشهد.

- نیک‌بین، مهنا، و دیگران (۱۳۹۸). "مدل مفهومی توسعه پایدار گردشگری فرهنگی با رویکرد فراترکیب". مطالعات اجتماعی گردشگری، سال هفتم، ش ۱۴ (زمستان): ۷۳-۱۰۲.

- مهندسان مشاور اوت (۱۳۸۹). خلاصه گزارش طرح جامع شهر کلات. بی‌جا: سازمان مسکن و شهرسازی خراسان رضوی.

- Ashworth, G. J.; Tunbridge, J. E. (2000). *The Tourist, Historic City Respect & Prospect of managing the heritage city (Advances in Tourism Research)*. England: Pergamon.

- Coccossis, Harry (2016). *Sustainable Development and Tourism: Opportunities and Threats to Cultural Heritage from Tourism*. London: Routledge.

- Lak, Azadeh; Gheitasi, M.; Timothy, D. (2019). "Urban regeneration through heritage tourism: Cultural policies and strategic management". *Journal of Tourism and Cultural Change*, Vol. 18, No. 4: 386-403.

- Li, Y.; Hunter, C. (2015). "Community involvement for sustainable heritage tourism: A conceptual model". *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, Vol. 5, No. 3: 248-262.

- Poyya Moli, G. (2011). "Community Based Eco Cultural Heritage Tourism for Sustainable Development in the Asian Region: A Conceptual Framework".

International Journal Social Ecology and Sustainable Development (IJSESD), Vol. 2, No. 2: 113-131.

- Stastna, M., et al. (2020). "Cultural tourism as a driver of rural development (Case study: Southern Moravia)". *Journal of Sustainability*, Vol. 12, No. 21: 1-16.

